

Marulićev etički nauk o miru

Martinović, Ivica

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2000, 26, 17 - 57**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:775447>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

MARULIĆEV ETIČKI NAUK O MIRU

IVICA MARTINOVIĆ

(Institut za filozofiju, Zagreb)

UDK 172.4 Marulić
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 14. XII. 2000.

Kronologija Marulićevih latinskih djela o miru

Temu mira obradio je Marko Marulić u četirima svojim latinskim djelima:

1. egzemplariju *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (1506);
2. zbirci parabola *Quinquaginta parabolae* (1510);
3. moralnoteološkoj sintezi *Evangelistarium* (1516);
4. pobudnoj poslanici *Epistola ad Adrianum VI. Pont. Max.* (1522).

U prvom djelu posvetio joj je tek jedno poglavlje, u drugom je objavio dvije parabole o miru, a u trećem je nanizao četiri dobro naslovljena poglavlja. Četvrti spis, poslanica upućena papi, potpuno je prožet raspravom o miru i ratu. Kako je Marulić razumijevao mir, s kojim ga je pojmovima i stavovima povezivao, je li sazrijevao u etičkim uvidima, na koje se izvore pozivao pri etičkim prosudbama, je li i kako mijenjao ili dopunjavao početne ili prethodne zaključke – to vrijedi istražiti. A da bi se to valjano uradilo, nužno je poštovati kronološki slijed. Redoslijed koji je ovdje odabran redoslijed je onih izdanja kojih nam je sadržaj dostupan. Jer tekst možebitnog izdanja *Evangelistariuma* prije 1516. ili možebitnog izdanja *De institutione* prije 1506. nitko od suvremenika nije vidio.

Navedenim tiskanim djelima treba pridodati rukopis *Repertorium*, u kojem je Marulić, na temelju ciljanog iščitavanja 40 odabranih svezaka iz svoje knjižnice, priredio vrijednu građu za 344 nazivka. U sastav glavnog pojmovnika uključio je nazivke *pax* i *bellum*, što znači da se studijski pripremao pisati upravo o miru i ratu. Za nazivak *bellum* ispisao je 30 natuknica, od kojih pet otpada na Bibliju, a među ostalima su i one koje su sadržavale iscrpke o vrstama rata u Platona, o pojmu pravednog rata u Cicerona, o pravilima voj-

ne etike u Plutarha i o uzrocima pravednog rata u tumačenju Nikole iz Lyre.¹ Za nazivak *pax* izradio je pak 27 natuknica, crpeći, među ostalim izvorima, iz filozofa Platona, Cicerona i Seneke, povjesničara Tukidida i Polibija, crkvenih otaca Origena i Augustina, ali ponajviše iz Biblije.² Dok je sastavljao *Repertorium*, počevši od ranih osamdesetih godina 15. stoljeća,³ očitovao je zanimanje za tipologiju mira i rata.

Marulićevi primjeri mirotvoraca u *De institutione bene vivendi*

Posve u skladu s najavama da će u djelu *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* izlagati primjere/uzore kreposti, dapače primjere evanđeoskih kreposti ili kršćanske savršenosti,⁴ Marulić je i u poglavlju *De pace colenda* (*O gajenju mira*) nizao primjere.⁵ Ovdje je istražiti *kako* je to radio u slučaju mirotvoraca. Na početku je predstavio četiri starozavjetna mirotvorca: Izak »gajitelj mira i sloge«, David »gajitelj mira i strpljivosti«, Salamon graditelj hrama upravo zato jer ruke nije okaljao krvlju neprijateljā i da bi pokazao koliko pred Bogom vrijedi obdržavanje mira i nepomućeno spokojstvo, Ezekija molitelj koji je mir pretpostavio bogatstvu i mir zaslužio iskrenim priznanjem. U opisu kreposnoga djela mir se u sva četiri primjera pojavljuje u paru s nekom drugom odlikom: sloga, strpljivost, spokojstvo, iskrenost. Što bi se odatle moglo zaključiti o naravi mira? Što to zapravo »nedostaje« miru pa da se redovito pojavljuje u paru s drugom vrlinom? Odgovor bi se možda mogao pronaći uz pomoć retorike. I u tom slučaju odgovor bi glasilo: Marulić je istinski majstor gradacije. Evo tumačenja!

¹ Marcus Marulus, *Repertorium* I. (A-F), e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1998), pod slovom B na pp. 105–150.

² Marcus Marulus, *Repertorium* III. (P-Z), e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 2000), pod slovom P na pp. 1–171. Usp. Ivica Martinović, »Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća«, u: Pavo Barišić (ur.), *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2000), pp. 69–151, na p. 82.

³ Da bi Marulić počeo sastavljati *Repertorium* ranih osamdesetih godina 15. stoljeća a pretao na njemu raditi najranije 1515. s dužnim je oprezom prvi obrazložio: Darko Novaković, »Zašto nam je važan Marulićev Repertorij?«, *Colloquia Maruliana* 7 (1998), pp. 9–26, na p. 20.

⁴ Vidi posvetu i predgovor u: Marcus Marulus, »De institutione bene vivendi per exempla sanctorum I«, u: Marko Marulić, *Institucija I*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1986), pp. 275–451, na p. 277: »exempla virtutum«; p. 283: »evangelicarum virtutum, id est, Christianae perfectionis exemplis«.

⁵ Vidi Marko Marulić, *Institucija II*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1987); poglavlje »De pace colenda«, I. III, cap. VI, na pp. 433–443; hrvatski prijevod »O gajenju mira« na pp. 101–113. U buduću, počevši od ove bilješke, služim se ovim izdanjem *Institucije* tako da prvo upućujem na proučavano poglavlje u latinskom izvorniku, a potom i u hrvatskom prijevodu.

Pošto je predstavio starozavjetne mirotvorce, Marulić se usredotočio na važno razlikovanje između svjetovnog i Božjeg mira. Uporište je pronašao u riječima koje je Isus uputio učenicima na posljednjoj večeri: »Mir ostavljam vama, mir svoj dajem vama, dajem ga vama ne kao što ga svijet daje.« (Iv 14,27). Marulić je Isusovu poruku protumačio ovako: »Jer svjetovni mir ima u vidu korist, a Božji čovjekoljublje.«⁶ Marulićevi latinski nazivci *utilitas* i *charitas* ne označuju samo dvije različite vrste mira: *mundana pax* i *divina pax*. Kako mir pretpostavlja skladno življenje u zajednici ili, kako bi Marulić rekao, stanovitu slogu, ti pojmovi određuju značaj dvaju različitih načina ponašanja, dakle pretpostavljaju postojanje dviju odnosnih etika.

Kad nakon toga Marulić podsjeća na riječi apostola Pavla da će »Bog mira i ljubavi« (2 Kor 13,11) biti s mirotvorcima, kad opisuje mir »u apostolā, učenikā, mučenikā i ispovjedalacā Kristovih«, kad napokon izrijeком tvrdi da je sâm taj mir »smješten u tvrđavu istinske vjere«,⁷ onda on ima na umu upravo Božji mir (*divina pax*) i, dosljedno tomu, etiku koja se temelji na ljubavi. Mir koji je u početnim starozavjetnim primjerima uvijek povezan sa slogom stupnjevito je obogaćivan sadržajima da bi dosegnuo vrhunac u miru združenu s ljubavi i s vjerom.

S druge strane, prvotni par »mir i sloga« dostatno je već upozorio na društvene iskaze mira, ali ih Marulić i podrobnije razglaba. Marulićevi se naputci usmjeruju na mir u državi. Svjetovnom moćniku pripast će nagrada vječnog blaženstva revnuje li za očuvanje mira (*in pace conservanda*).⁸ Idealnim se stanjem u kraljevstvu smatra »mirovanje mira« (*pacis quies*).⁹ Zadatak je zemaljskih vladara da ne dopuste ništa što bi poremetilo to idealno stanje. Što ako krenu u rat? »Neka ratom ništa drugo ne traže doli mir.«¹⁰ Tu je Marulić prvi put spomenuo mogućnost da bi postojao rat koji se može etički opravdati. Bio bi to rat isključivo radi postignuća mira. Takvo je opravdanje rata Marulić preuzeo od Cicerona, jer je gotovo isti izričaj zabilježio u svom rukopisnom *Repertoriumu* crpeći misli za natuknicu *bellum* iz izdanja/rukopisa, koji je u popisu svojih izvora naslovio:

⁶ Marulus, »De pace colenda«, p. 435: »Mundana enim pax utilitatem respicit, divina charitatem.«; Marulić, »O gajenju mira«, p. 103.

⁷ Marulus, »De pace colenda«, p. 436; Marulić, »O gajenju mira«, p. 104.

⁸ Marulus, »De pace colenda«, p. 438: »Secularis quoque potentiae in pace conservanda studium aeternae beatitudinis praemio est repensum.«; Marulić, »O gajenju mira«, p. 107.

⁹ Marulus, »De pace colenda«, p. 438; Marulić, »O gajenju mira«, p. 107, gdje je Branimir Glavičić važan Marulićev izričaj preveo: »spokojan život u miru«.

¹⁰ Marulus, »De pace colenda«, p. 439: »bello nihil aliud quam pacem quaerant«; Marulić, »O gajenju mira«, p. 107.

»Ciceronis opuscula: liber De amicitia, dicitur Lelius, De senectute, Cato maior.«¹¹

Među sedam svezaka s Ciceronovim spisima, koje je Marulić u oporuci potpisanoj 14. srpnja 1521. uključio u popis svoje knjižnice,¹² takvu je naslovu najbliži rukopisni zbornik sa sljedećim opisom:

»Tulius de amicitia de Senectute de somno Scipionis de officiis de paradoxis Volumen Vnum manuscriptum.«¹³

U jednom od pet Ciceronovih spisa koje je sadržavao rukopis, i to u spisu *De officiis*, može se uočiti stav koji je Maruliću poslužio za stilizaciju još jezgrovitijeg naputka vladaru.¹⁴ A upravo je *De officiis* onaj spis s kojim se znameniti Splićanin mogao upoznati u očevoj knjižnici, jer je Nikola Marulić g. 1440. »za sebe i svoje« izradio prijepis Ciceronova spisa o dužnostima.¹⁵

U istoj je prigodi Marulić prvi put opisao i dvije vrste mira, koje treba veoma izbjegavati. Prvoj je ime »zavjera ili urota« (*conspiratio sive coniura-*

¹¹ Vidi natuknicu *bellum* u izvoru »Ciceronis opuscula«: Marcus Marulus, *Repertorium* I. (A-F), e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1998), p. 141: »Bello nihil nisi pax quaerenda.«; vidi i zapis izvora *Ciceronis opuscula* u »Index auctorum«, pp. 3–4, na p. 3. O poteškoćama pri identificiranju izdanja kojima se poslužio Marulić pri sastavljanju *Repertoriuma* vidi Darko Novaković, »Zašto nam je važan Marulićev *Repertorij*?«, *Colloquia Maruliana* 7 (1998), pp. 9–26, na pp. 17–20.

¹² Marcus Marulus, »*Repertorium librorum*« u: Hrvoje Morović, »Biblioteka Marka Marulića«, u: Hrvoje Morović, *Izbor iz djela*, tekstove odabrala i uredila Neda Anzulović (Split: Književni krug, 1988), pp. 91–118, na pp. 96–101; Ciceronova djela uvrštena u odsječak »Philosophi et oratores« na pp. 100–101. O humanističkom značenju Ciceronovih govorničkih i moralnofilozofskih djela koja je Marulić posjedovao u svojoj knjižnici usp. Bratislav Lučin, »*Studia humanitatis* u Marulićevoj knjižnici«, *Colloquia Maruliana* 6 (1997), pp. 169–203, na pp. 180–183 i 195–197.

¹³ Marulus, »*Repertorium librorum*« [1521/1988], p. 100; s modifikacijom u prvom naslovu: *amicitia* umjesto *animantia*. Vidi kako je postupno sazrijevala spoznaja kako treba razriješiti Marulićevu pokratu *aiatia*: Hrvoje Morović, »Biblioteka Marka Marulića«, u: Hrvoje Morović, *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, Dio I. (Zagreb: Društvo bibliotekara Hrvatske, 1971), pp. 59–89, na p. 69; Tomislav Ladan, »Marulićev *Syllabus*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1 (1975), pp. 185–232, na p. 194; Lučin, »*Studia humanitatis* u Marulićevoj knjižnici«, p. 195.

¹⁴ Cicero, *De officiis* 1,80: »Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita videatur.«

¹⁵ Napomena na kraju prijepisa Ciceronova spisa *De officiis*, danas pohranjenog u Marciani, glasi: »Nicolaus Marci Petri filius Dalmata Spalatinus scripsit sibi et suis, a. d. 1440.« Usp. Inge Šegvić-Belamarić i Joško Belamarić, *Stare i rijetke knjige iz knjižnice Klasične gimnazije u Splitu: Bibliofilski prilog povijesti humanizma u Dalmaciji / Old and Rare Books from the Library of the Classical Grammar School in Split: A Bibliophile's Contribution to the History of Humanism in Dalmatia* (Split: I. gimnazija i Glavno povjerenstvo Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine), u poglavlju »Povijest Klasične gimnazije u Splitu i njene biblioteke u okviru povijesti knjige i školstva u Dalmaciji«, pp. 17–47, na p. 43, bilj. 30; Lučin, »*Studia humanitatis* u Marulićevoj knjižnici«, p. 197.

tio), a označuje složno djelovanje sa zlom nakanom, a vrijednosno je ocijenjena kao »zao mir« (*pax mala*).¹⁶ Maruliću su dva biblijska primjera zloga mira, sloga Jakovljevih sinova protiv brata im Josipa te prijateljstvo Heroda i Pilata prije osude Isusa na smrt, poslužila da bi oblikovao etičko načelo: »Razlog za pomirenje ne smije biti složnost u zlu, nego u dobru.«¹⁷

Druga vrsta izopačenoga mira jest »hinjeni mir« (*pax simulata*).¹⁸ To je mir kojim se prikriva varka, zamka ili prijevara. To je mir »u kojem se ništa drugo ne traži doli prilika da se drugome naškodi.«¹⁹ Napokon, u živopisnoj predodžbi, to je »mir seoskoga gospodara s prascima koje tovi da bi ih zaklao.«²⁰

Predstavivši dva izopačenja mira, Marulić je progovorio i o mirotvornim postupcima u okolnostima kad je čovjek pozvan na zao ili na hinjeni mir. Marulićev je odgovor nenasilje. Prvo načelo nenasilja oblikuje on uz tumačenje zavjere ili urote: čovjek radije treba podnositi mržnju pripravnih na zlo nego pristati s njima sudjelovati u zlodjelu.²¹ Drugo načelo izvire iz dileme kako postupati u slučaju hinjenoga mira kad je nužno izabrati jedno od dvoga: prevariti ili biti prevaren. Spram takve moralne situacije Marulić zauzima stavove u obliku pamtljivih izreka:

1. »Bolje je pretrpjeti zlo negoli ga nanijeti.«
2. »Mir se stječe podnošenjem, a ne osvećivanjem nepravde.«²²

Tek na kraju poglavlja *De pace colenda* odlučio je Marulić progovoriti o tome što mir jest i priznati koji je crkveni naučitelj najviše utjecao na njegovo razumijevanje mira: »I zato je Augustin elegantno definirao mir govoreći:

¹⁶ Marulus, »De pace colenda«, p. 439; Marulić, »O gajenju mira«, p. 107.

¹⁷ Marulus, »De pace colenda«, p. 439: »Non debet esse reconciliationis causa consensio mali, sed boni.«; Marulić, »O gajenju mira«, p. 108.

¹⁸ Opise hinjenog mira vidi u: Marulus, »De pace colenda«, pp. 439–442; Marulić, »O gajenju mira«, pp. 108–111; nazivak *simulata pax* uveden je u: Marulus, »De pace colenda«, p. 441; Marulić, »O gajenju mira«, p. 110.

¹⁹ Marulus, »De pace colenda«, p. 441: »pax ..., qua nihil aliud nisi nocendi quaesita est occasio?«; Marulić, »O gajenju mira«, p. 110.

²⁰ Marulus, »De pace colenda«, p. 442: »pax villici ... cum porcis, quos ideo saginat, ut mactet.«; Marulić, »O gajenju mira«, p. 111.

²¹ Tako treba razumjeti Marulićevu rečenicu u: Marulus, »De pace colenda«, p. 439: »odiu[m]que potius eligendum quam consentiendum iis, a quibus in societatem sortemque flagitti [sc. flagittii] vocamur.« »Izabrati mržnju« ovdje treba shvatiti pasivno – podnijeti mržnju, a nipošto aktivno – mrziti. Inače bi se Maruliću pripisao stav koji proturječi svim njegovim etičkim zasadama o ljubavi. Isti je stav, dapače i izričaj, Marulić ponovio u kasnijem djelu: Marcus Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. V, u: Marko Marulić, *Evangelistar II*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1985), p. 442: »et odium potius erit eligendum quam ad malum consensus.«

²² Marulus, »De pace colenda«, p. 442: »... pati mala quam inferre satius iudicemus. Sustinendo autem, non vindicando iniuriam pax paratur.«; Marulić, »O gajenju mira«, p. 111.

Mir je vedrina duha, spokojstvo duše, bezazlenost srca, veza ljubavi, zajedništvo čovjekoljublja. I neće moći – reče – doći do baštine Gospodnje onaj tko ne bude htio obdržavati zavjet mira. I ne može biti u slozi s Kristom tko ne bude htio biti složan s kršćaninom.«²³ Tu je elegantnu definiciju Splicićanin već ranije zapisao u svoj *Repertorium*, ali ne, kako bi se možda očekivalo, u okviru iscrpka iz Augustinova djela *De civitate Dei* nego dok je obrađivao natuknicu *pax* u Evandelju po Ivanu.²⁴ Premda ju je Marulić doživljavao kao Augustinovu, ona potječe iz Pseudo-Augustinova spisa *Sermones suppositii de Scripturis*.²⁵

Marulićeva naracija u poglavlju *De pace colenda* posjeduje čvrstu strukturu. Na prvom se mjestu nalaze primjeri koji opisuju kreposti mirotvorca, zatim slijede primjeri koji opisuju poroke »mirotvorca«, a izlaganje se zaključuje definicijom. Koliko god taj put od primjerā prema definiciji bio suprotna smjera od uvriježenog skolastičkog diskursa koji započinje bistrenjem pojmova, toliko je primjeren naravi didaktičkog štiva. Pa i takav se postupak Marulić osjeća dužnim opravdati pred čitateljstvom: »mada smo odlučili raspravljati o krepostima, kadšto je ipak korisno umetnuti i kakvu napomenu o poroku.«²⁶ Druga je odlika Marulićeva egzemplarija da primjeri metodički vode prema odredbama za različite vrste mira. Marulić se poslužio upravo tim izričajem: »vrsta mira« (*pacis genus*),²⁷ izričajem koji je zabilježio u svom rukopisnom iscrpku iz Augustinova djela *De civitate Dei*.²⁸ Poznavajući Augustina on se, dakle, priprema za razvrstavanje mira. Zato je u *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* jezgrovito upozorio na razlikovanje *pax divina* – *mundana pax*, te opširno, u nizovima primjerā, obradio dva izopačenja mira: *pax mala* i *pax simulata*. Marulićev je egzemplarij ispod svoga didaktičkoga plašta uključivao dragocjen filozofski sloj – prve Marulićeve objavljene etičke uvide o miru.

²³ Marulus, »De pace colenda«, p. 443: »Hanc [= pacem] itaque eleganter definivit Augustinus dicens: Pax est serenitas mentis, tranquillitas animi, simplicitas cordis, amoris vinculum, consortium charitatis. Nec poterit, inquit, ad haereditatem Domini pervenire, qui testamentum pacis noluerit observare. Nec potest concordiam habere cum Christo, qui discors voluerit esse cum Christiano.«; Marulić, »O gajenju mira«, p. 113, uz moju preinaku prijevoda prve i posljednje rečenice u navedenom odlomku.

²⁴ Vidi natuknicu *pax* u izvoru »Ioannes«: Marcus Marulus, *Repertorium* III. (P-Z), e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 2000), p. 75, gdje se Augustinova definicija mira pojavljuje u funkciji komentara uz Iv 14,27.

²⁵ Auctor incertus (Pseudo-Augustin), *Sermones suppositii de Scripturis*, PL 39, col. 1931.

²⁶ Marulus, »De pace colenda«, p. 440: »Licet enim nobis propositum sit de virtutibus tractare, expedit tamen interdum et vitii mentionem interservisse.«; Marulić, »O gajenju mira«, p. 109.

²⁷ Marulus, »De pace colenda«, p. 439; Marulić, »O gajenju mira«, p. 107.

²⁸ Vidi natuknicu *pax* u izvoru »Augustinus De civitate Dei«: Marulus, *Repertorium* III., p. 166: »Pacis genera 157.«

Marulićeve parabole o miru

Temu mira pristupio je Marulić dobro i unutar drugoga vidokruga poučavanja – u književnoj vrsti parabole. Služeći se »stanovitim slikama i usporedbama« (*per figuras quasdam et similitudines*),²⁹ slijedeći Isusov govor u prisposodobama, kako nam ga posreduju sinoptici, on je nakon ciljane meditacije sastavio priče o najvažnijim temama kršćanstva, namijenivši ih priprostom puku. U njima je, posve očekivano, odgonetni dio bio opširniji od polaznog pripovjednog dijela.³⁰ Među pedeset zgoda koje tvore Marulićevu zbirku *Quinquaginta parabolae* dvije izričito poučavaju o miru.

Osma parabola, naslovljena *De pace cum aliis et secum habenda* (*O miru s drugima i sa samim sobom*), u pripovjednom dijelu opisuje godinu sretnu za ratare i mornare, k tomu godinu bez rata.³¹ U odgonetnom dijelu s tom se idiličnom slikom bez fabule u strogom smislu riječi uspoređuje »međusobni mir dobrih ljudi« (*bonorum inter se hominum pax*), kojemu je istoznačan »spokoj uzajamne sloge« (*mutuae concordiae tranquillitas*), a izriče se čitavim spletom uzajamnih odnosa: suglasnost, dobročinstvo, prijaznost, prostodušnost, pravo i iskreno prijateljstvo. Puka usporedba sretne godine sa slogom među ljudima ne nudi dostatno gradiva za pouku, bitno generičko obilježje parabole. Da bi parabolom poučio, Marulić je u odgonetni dio uveo novu vrstu mira: mir sa samim sobom kao usklađenost razuma, volje i djela (*ratio* → *voluntas* → *opera*) u čovjekovu ponašanju. Tek tada je pisac mogao istaknuti bitnu razliku između tih dviju vrsta mira: da bi se ostvario *hominum pax*, nije dostatan jedan čovjek; za mir sa samim sobom potreban je jedino i samo jedan čovjek spreman činiti dobro. Tu razliku između društvene i osobne di-

²⁹ »Thome Nigro Canonico Archipresbyteroque Spalatensi. Marcus Marulus in domino Salutem.«, u: Marcus Marulus, *Quinquaginta parabolae* (Venetiji per Laurentium de Rosis Tervisinum. [1510]), ff. 1–31, na f. 2r. Usp. i studijsko izdanje: »Thomae Nigro, Canonico Archipresbyteroque Spalatensi, Marcus Marulus in Domino salutem«, pp. 389–390, na p. 389, u: Marcus Marulus, »Quinquaginta parabolae«, pp. 387–441, u: Marko Marulić, *Latinska manja djela I*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1992). Vidi u istom izdanju hrvatski prijevod posvete: »Kanoniku i natpopu splitskom Tomi Nigru Marko Marulić pozdrav u Gospodu«, pp. 329–330, na p. 329, u: Marko Marulić, »Pedeset priča«, pp. 327–386. Ubuduće, počevši od ove bilješke, služim se izdanjem Marulićevih *Parabola* iz 1992. tako da upućujem prvo na latinski izvornik, a potom i na hrvatski prijevod.

³⁰ Usp. dvije raščlambe o ustroju Marulićevih parabola: Branimir Glavičić, »[Uvod]«, uz hrvatski prijevod: »Priče«, u: Marko Marulić, *Latinska djela I*, preveo i uredio Branimir Glavičić (Split: Čakavski sabor, 1979), pp. 139–143, na p. 141; Darko Novaković, »Marulićeve parabole i tradicija topološkoga pripovijedanja«, u: Marko Marulić, *Latinska manja djela I*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1992), pp. 307–325, na pp. 316–320.

³¹ »De pace cum aliis et secum habenda: Parabola VIII«, u: Marcus Marulus, »Quinquaginta parabolae«, p. 397; »O miru s drugima i sa samim sobom: Osma priča«, u: Marko Marulić, »Pedeset priča«, pp. 337–338.

menzije mira u pogledu ostvarivosti oblikovao je Marulić u pamtljivi poučak: »Ti pak, koji s drugim ne možeš imati mir, imaj ga sa sobom!«³²

Mir, kako je predložen u pripovjednom dijelu osme parabole, Maruliću nije značio samo odsutnost rata nego mnogo više – blagostanje u skladu čovjeka i prirode. U odgonetnom pak dijelu pisac nije krenuo tim putem. Oslonio se na teorijski uvid da parabole »uvijek sadržavaju nešto manje nego sama stvar koja se njima označuje«. ³³ Početna slika sretne godine iz osme parabole ponudila je poprilično manje od značenja na koje je pisac htio uputiti. Bez ikakva oslonca na šturi pripovjedni dio, Marulić je u odgonetnom dijelu usporedio dvije vrste mira, pa iz genološke perspektive osma parabola nije uspjela. ³⁴ Dobitak je, međutim, ostvaren na filozofskom planu. Marulićeva vrsta mira *bonorum inter se hominum pax* značenjem je podudarna s vrstom mira *pax hominum*, koju je Augustin u *De civitate Dei* definirao kao »uređenu slogu« (*ordinata concordia*). ³⁵ Tako se još jednom u Marulićevu umovanju o miru Augustinova misao pojavljuje kao poticajno vrelo. A slijed razum → volja → djelo, koji je Marulić primijenio pri opisu unutrašnjeg čovjekova mira, otkriva kakvu je filozofsku antropologiju Marulić slijedio.

Taj antropološki uvid Marulić nije kasnije razradio premda se ponovno vratio na temu mira. U dvadesetj paraboli *De quinque sensuum pugna (O borbi protiv pet osjetila)* on se usredotočio na odnos duše i tijela, razuma i osjetilā. ³⁶

³² »De pace cum aliis et secum habenda: Parabola VIII«, u: Marcus Marulus, »Quinquaginta parabola«, p. 397: »Tu autem, qui cum altero habere non potes pacem, tecum habeto!«; »O miru s drugima i sa samim sobom: Osma priča«, u: Marko Marulić, »Pedeset priča«, p. 337.

³³ »De paradiso: Parabola XLIX«, u: Marcus Marulus, »Quinquaginta parabola«, pp. 437–438, na p. 437: »Quoniam autem similitudines, id est parabola, semper minus aliquid habent quam res ipsa, quae per illas designatur, ...«; »O raj: Četrdeset deveta priča«, u: Marko Marulić, »Pedeset priča«, p. 377. Usp. Novaković, »Marulićeve parabole i tradicija tropološkoga pripovijedanja«, p. 316.

³⁴ Usp. kritički pristup Marulićevim parabolama: Novaković, »Marulićeve parabole i tradicija tropološkoga pripovijedanja«, pp. 321–322, na p. 321: »... u Marulićevoj se knjižici ne zatječu samo idealne realizacije generičkoga modela«; Gorana Stepanić, »Quinquaginta parabola: tipologija površinskih narativnih struktura«, *Colloquia Maruliana* 9 (2000), pp. 419–430, na p. 423, napose u zaključku na p. 428: »Neke od Marulićevih parabola sa strogog naratološkog gledišta neuspjeli su primjerci pripovjednog teksta.«

³⁵ Aurelius Augustinus, *De civitate Dei*, l. 19, cap. 13, PL 41 (Parisiis, 1841), col. 640. Usp. i nedavno dvojezično latinsko-hrvatsko izdanje: Aurelije Augustin, *O državi Božjoj / De civitate Dei*, svezak treći (knjige XIX–XXII), s latinskog izvornika preveo Tomislav Ladan (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996), p. 51.

³⁶ »De quinque sensuum pugna: Parabola XX«, u: Marcus Marulus, »Quinquaginta parabola«, pp. 408–409; »O borbi protiv pet osjetila: Dvadeseta priča«, u: Marko Marulić, »Pedeset priča«, pp. 349–350. O Marulićevim »slikovitim prikazima unutrašnje borbe naše svijesti« usporedi: Vladimir Filipović, »Osnovi etičko-filozofske orijentacije Marka Marulića«, u: Josip Badačić i Nikola Majnarić (ur.), *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950*

U pripovjednom dijelu kao predložak poslužila mu je drevna priča o sfinji pred tebanskim vratima.³⁷ Pet različitih divljih zvijeri prijeći ulaz u grad Mirnu, kojemu ime sve kaže. Tko hoće ući u grad mora pobijediti sve zvijeri. Pobjednik ulazi u grad, pobijeđenoga zvijeri razdiru. U odgonetnom dijelu Marulić namjernika pred gradskim vratima razjašnjava dvojako – kao dušu i kao razum; zvijeri označuju pet čovjekovih osjetila. Razumu, tumači Marulić, predstoji hrabra i postojana borba s tjelesnim osjetilima. »Neka se dakle ratom potraži mir, jer on se postiže samo ratovanjem.«³⁸ – to je ascetički obrazac, koji ujedno otkriva smisao ljudske egzistencije ukoliko se ona promatra u svom ontičkom sastavu po shemi kršćanske antropologije. »Neka se ratom potraži mir!« – to nije samo pouka kako čovjek treba sebe iznutra harmonizirati nego, doima se, i preinaka Ciceronova političkog savjeta »Neka ratom ništa drugo ne traže doli mir!«, koji je Marulić, kao uputu svjetovnim vladarima, već upotrijebio u *De institutione*.³⁹ Ako čovjek iz Marulićeve dvadesete parabole pobijedi zvijeri svojih osjetila, slobodno će ući u grad mira ili domovinu istinskoga mira. Tek s mirom pokoreni osjetila i obuzdane tjelesne požude čovjek može postići »mir nebeskog blaženstva« (*caelestis beatitudinis pax*),⁴⁰ koji znači isto što i Augustinov »mir nebeske države« (*pax caelestis civitatis*), s kojim se u *De civitate Dei* zaključuje Augustinov katalog mira.⁴¹ To znači da je u *Quinquaginta parabolae* odnos »mira duše i tijela« i »mira nebeskog blaženstva« uspostavljen kao odnos sredstva i svrhe.

(Zagreb: JAZU, 1950), pp. 279–298, na p. 293; Vladimir Filipović, »Osnovi etičko-filozofske orijentacije Marka Marulića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 9 (1983), pp. 3–22, na p. 17. – Objavivši taj članak 1983. pisac ga je popratio sljedećom uvodnom bilješkom na p. 3: »Tiskano u 'Zborniku u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950', što ga je izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950, knjiga 39, str. 279–298. Istrgnuto iz cjelokupne naklade knjige i na te stranice [sic!] tiskana rasprava Vjekoslava Štefanića pod naslovom 'Još Marulićevih stihova'.« Odluka koja je donijeta, čini se, zbog Filipovićevih prigovora Krležinu razumijevanju hrvatske renesanse nije provedena dosljedno, pa Filipovićev podatak da je njegov članak istrgnut »iz cjelokupne naklade knjige« nije točan. Ima primjeraka *Zbornika* s otisnutim Filipovićevim člankom. Služio sam se takvim primjerkom *Zbornika*, koji posjeduje Znanstvena knjižnica 'Juraj Habdelić'.

³⁷ Usp. Drago Šimundža, »Biblijsko-teološke i literarno-didaktičke značajke Marulićevih parabola«, u: Marko Marulić, *Latinska manja djela I*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1992), pp. 287–306, na p. 306.

³⁸ Marulus, »Quinquaginta parabolae«, p. 409: »Quaeratur ergo bello pax, quae non nisi bellando invenitur«; Marulić, »Pedeset priča«, pp. 349–350.

³⁹ Vidi bilješku 10.

⁴⁰ Marulus, »Quinquaginta parabolae«, p. 409; Marulić, »Pedeset priča«, p. 349.

⁴¹ Aurelius Augustinus, *De civitate Dei*, l. 19, cap. 13, PL 41 (Parisii, 1841), col. 640.

Marulićeva tipologija mira u *Evangelistariumu*

U četvrtoj knjizi *Evangelistariuma*, koja je u mletačkom izdanju iz 1516. naslovljena »Liber Quartus Charitatis«, Marulić je nakon naslovne teme ljubavi i njoj oprečne teme mržnje opširno i temeljito razglabao o miru. Dok je ljubav obradio u prvim trima poglavljima, a mržnju u samo jednom, temu je mira razradio u četirima poglavljima: *De pace publica et privata*, *De pace servorum Dei*, *De pace animae et corporis* i *De pace simulata*.⁴² Premda izričito nije uputio na svoje ranije tekstove, on je prikladno upozorio na kontinuitet svoga pisanja o miru. Izlaganje u *Evangelistariumu* započinje dvama neizravnim upućivanjima na poglavlje koje je u *De institutione* posvetio istoj temi. I ovdje će razglabati »o gajenju mira« (*de pace colenda*),⁴³ a tako je upravo glasio naslov poglavlja o miru u trećoj knjizi Marulićeva djela *De institutione*. Uz to, da bi obrazložio kako je nakon izlaganja o ljubavi prikladno progovoriti o miru, Marulić je podsjetio na dio definicije koju je pripisao Augustinu i s kojom je i završio svoje poglavlje o miru u *De institutione*: »Mir je vez ljubavi.«⁴⁴ Time je učena čitatelja odmah upozorio na svoj važni izvor – Pseudo-Augustina.

Ako se uspoređi Marulićev pristup miru u *De institutione* s onim u *Evangelistariumu*, zaključiti je da je Marulić u potonjem djelu promijenio način izlaganja, odabravši diskurs primjeren moralnoteološkoj raspravi.⁴⁵ Premda se u *Evangelistariumu* i dalje često pozivao na svetopisamske tekstove, sustavno je uvodio nove i nove tipove mira. Tako je sastavio osebujnu tipologiju mira koja je građena na razlikovanjima, a nije hijerarhijski ustrojena kako je

⁴² Marcus Marulus Spalatensis, *Evangelistarium* (Venetiis Industria ac summa diligentia Francisci de consortibus lucensis Sacerdotis integerrimi in aedibus Jacobi leuci, impressoris accuratissimi. Impensis vero Melchioris sessae, MDXVI mense Maio Leonardo Lauretano principe optimo, 1516), četiri poglavlja o miru u: »Liber Quartus Charitatis«, capp. v.-viii., ff. 73v-77v; Marcus Marulus Spalatensis, *Evangelistarium* (Apud inelytam Basileam, in officina Adae Petri correcte recognitum, atque excusum, [1519]), četiri poglavlja o miru u: »Liber quartus, de charitate et iis quae charitatem consequuntur vel evacuant.«, Ca. V-VIII, pp. 198–208. Vidi: Marcus Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, capp. V–VIII, u: Marko Marulić, *Evangelistar II*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1985), pp. 440–455, a hrvatski prijevod tih poglavlja na pp. 39–54. Uбудuće, počevši od ove bilješke, služim se ovim izdanjem tako da prvo navodim iz latinskog izvornika, a potom iz hrvatskoga prijevoda.

⁴³ Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. V, p. 440.

⁴⁴ Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. V, p. 440: »Porro ipsius charitatis vinculum pax est.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 39.

⁴⁵ O genologiji Marulićeva duhovnog pisma vidi: Ivica Martinović »Književni žanrovi hrvatskih filozofa od Stojkovića do Boškovića«, u: *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata*, a cura di Fedora Ferluga Petronio (Udine: Università degli Studi di Udine / Forum, 1999), pp. 107–116, na p. 109; Ivica Martinović, »Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća«, u: Pavo Barišić (ur.), *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2000), pp. 69–151, na pp. 80–82.

to Augustin ponudio u svom čuvenom katalogu kad je razglabao *de pace universali* u djelu *De civitate Dei* (*O Božjoj državi*).⁴⁶ Da podsjetim, podrazumijevajući ranije obrađeni trostupanjski ustroj ljudskog društva: dom (*domus*), država ili grad (*civitas vel urbs*), svijet (*orbs terrae*),⁴⁷ Augustinov popis zorno očituje kako se mir, poput vala, širi područjem postojećega i istodobno zahvaća sve složenije i više razine. *Pax corporis, pax animae irrationalis, pax animae rationalis, pax corporis et animae, pax hominis mortalis et Dei* u slojevima i stupnjevito grade mir čovjekove osobe, da bi u nastavku *pax hominum, pax domus, pax civitatis, pax coelestis civitatis, pax omnium rerum* zahvatili dimenzije čovjekove zajednice i cjelinu ontičkoga reda.

Prvo razlikovanje koje je u *Evangelistariumu* Marulić razmatrao razlikovanje je između općeg i privatnog mira. Opći ili javni mir (*pax publica*) po smislu je mir države s vanjskim svijetom. On, prema Maruliću, nastupa »kad oružje miruje jer je ugovor na snazi i država se ne boji da će biti napadnuta niti se sprema napasti strane zemlje nego je radosna zbog duboka spokojstva koje joj omogućuje njezino stanje i vrlo ugodno uživa dobra koja posjeduje.«⁴⁸ Takav mir pretpostavlja:

- (1) da je sklopljen ugovor između susjednih država;
- (2) da ga susjedne države poštuju, i to poštuju do te mjere da su iskustva »biti napadnut« i »biti napadač« podjednako isključena.

Javnom je miru istoznačan vanjski mir (*pax externa*),⁴⁹ a oprečan mu je kućni mir (*pax domestica*). Treba ga razlikovati od »mira države« (*pax civitatis*), koji je u Augustina određen kao »uređena sloga građana u zapovijedanju i pokoravanju« (*ordinata imperandi atque obediendi concordia civium*).

Privatni ili zasebni mir (*pax privata*) opisan je, donekle i protivno očekivanjima koje pobuđuje nazivak, svojim učinkom kao »onaj koji pojedince združuje s pojedincima i čini ih složnima«.⁵⁰ Na tu odredbu mira u prvim trima izdanjima *Evangelistariuma* upozoruje rubna oznaka,⁵¹ kakva je izostala

⁴⁶ Aurelius Augustinus, *De civitate Dei*, l. 19, cap. 13, PL 41 (Parisiis, 1841), col. 640.

⁴⁷ Aurelius Augustinus, *De civitate Dei*, l. 19, cap. 7, PL 41 (Parisiis, 1841), coll. 633–634. Usp. i nedavno dvojezično latinsko-hrvatsko izdanje: Aurelije Augustin, *O državi Božjoj / De civitate Dei*, svezak treći (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996), pp. 36–37.

⁴⁸ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. V, p. 440: »Publicam pacem dicimus, cum ab armis foedere intercedente quies est et nec offensam metuit civitas nec offendere externos parat, sed multa status sui tranquillitate gaudet ac rebus, quas possidet, fruitur perquam iocunde.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 39.

⁴⁹ L. c.

⁵⁰ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. V, p. 441: »Pax autem privata illa dicitur, quae singulis iungit singulos redditque concordēs, ...«; Marulić, *Evangelistar*, p. 40.

⁵¹ Marcus Marulus, *Evangelistarium* (Venetiis: Industria ac summa diligentia Francisci de consortibus lucensis Sacerdotis integerrimi in aedibus Iacobi leuci, impressoris accuratissimi, 1516),

u nedavnom izdanju latinskoga izvornika u okviru *Sabranih djela Marka Marulića*. Kako rubne oznake gotovo redovito upućuju na biblijske knjige iz kojih je Marulić preuzimao navode, uputnica »Pax privata.« čitateljevu pozornost usmjeruje iznimno na tu vrstu mira.

Što pretpostavlja, a što polučuje *pax privata*? Takav mir pretpostavlja da čovjek sam sa sobom živi u miru: »Budeš li, napokon, sam sa sobom živio u miru, moći ćeš i s drugima.«⁵² Unutrašnji pak mir čovjek postiže svladavajući napetosti *pū̄t-duh (caro-spiritus)* i *požuda-razum (concupiscentia-ratio)*, kako od početaka glasi kršćanski nauk o čovjeku. *Pax privata* pretpostavlja uspostavu jednog drugog mira, koji će u jednom od sljedećih poglavlja Marulić obraditi kao »mir duše i tijela«, a u ovom ga poglavlju ne propušta najaviti.

Marulićevo polazište pri opisu privatnog mira komplementarno je temeljnoj poruci njegove osme parabole: »Ti pak, koji s drugim ne možeš imati mir, imaj ga sa sobom!« Dok je u osmoj paraboli mir sa samim sobom prikazan kao posljednja odstupnica – mir koji čovjek može iskusiti i pronaći neovisno o društvenoj okolini, u *Evangelistariumu* on je opisan kao siguran temelj za uspostavu skladnih društvenih odnosa. Nova perspektiva, otvorena društvenim odnosima, zacijelo ovisi o smjeru kojim se pristupa odnosu između čovjekova unutrašnjeg mira i pojedinčeva skladnog suživota s neposrednom društvenom okolinom.

Prepoznatljivi učinak privatnog mira jest sloga među ljudima. Zato ga je Marulić još nazvao »mirom sklopljenim s drugima« (*pax cum aliis composita*), kojim se ispravno služimo samo onda kad mu je prva svrha svidjeti se Bogu.⁵³ Iz te perspektive, »privatni mir« (*pax privata*), što ga je Marulić definirao isključivo po učincima, mogao bi korespondirati »miru ljudi« (*pax hominum*), prvom miru s Augustinova popisa koji društvene odnose opisuje kao »uređenu slogu« (*ordinata concordia*).

Što se događa ako se u međuljudskim odnosima mirom ne služimo ispravno (*recte*)? »Mir sklopljen s drugima« može se, nažalost, ostvariti i kao »zavjera zlih« (*malorum conspiratio*),⁵⁴ a tako primjerice biva kad čovjek odabire da bude suglasan sa zlom ili pristane uz prijatelj ili rođakov prohtjev za nečim nepravičnim. Isti se mir može katkad prepoznati i kao »mir koji, vidajući bolesne dijelove, dopušta da cijelo tijelo istrune.«⁵⁵ Takav mir, koji bi

f. 74r: »Pax privata.«; Marcus Marulus Spalatensis, *Evangelistarium* (Apud inclitum Basileam, in officina Adae Petri correcte recognitum, atque excusum, [1519]), p. 199: »Pax privata.«; Marcus Marulus Spalatensis, *Evangelistarium* (Apud inclitum Coloniam. 1529), p. 245: »Pax privata.«.

⁵² Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. V, p. 441: »Si denique tecum ipsemet pacem habebis, etiam cum aliis habere poteris.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 40.

⁵³ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. V, p. 442; Marulić, *Evangelistar*, p. 41.

⁵⁴ L. c.

⁵⁵ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. V, p. 442: »... pax quae morbidas partes fovens totum corpus corrumpi patiatur.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 41.

značio suglasnost sa zlom u različitim oblicima svjesnoga činjenja i svjesnoga nečinjenja, ne bi se, misli Marulić, smio nazvati mirom. Pa ipak, Marulić mu nakon nekoliko rečenica pridijeva ime »loš mir« (*pax mala*), doduše da bi naglasio kontrast u svom zaključku: »Ukratko, dobar je onaj rat kojim se razbije loš mir.«⁵⁶ Suočen s lošim mirom ili mirom koji se ne sviđa Bogu, Marulić se u poglavlju *De pace publica et privata* predstavio kao teoretičar »dobrog rata« (*bellum bonum*). Sličan je napatuk mogao on pročitati u Tukidida, odakle je u svoj *Repertorium* uvrstio sažetak govora korinskog poslanika: »Trebalo mirovati ako nisi povrijeđen nepravdom; ako jesi, treba mir zamijeniti ratom.«⁵⁷ Izdanje Tukididova *Zapisa o ratu Peloponežana i Atenjana*, koje je posjedovao u vlastitoj knjižnici, Marulić je g. 1521. u katalogu te knjižnice opisao izričajem »Thucididis excerpta.«^{57a}

Prikazujući vrste mira među ljudima Marulić je redovito koristio izričaje »svidjeti se Bogu« i »ne svidjeti se Bogu«. Je li time prešao s filozofskog na teološki plan? Premda ih je preuzeo iz Biblije i po svemu bi pripadali teološkom obrazloženju, ti su pojmovi u njegovim raščlambama imali posve konkretna etička značenja. »Svidjeti se Bogu« znači činiti dobro, a »ne svidjeti se Bogu« znači činiti zlo.

Izlaganje o miru što ga ljudi međusobno sklapaju Marulić je završio jednim teorijskim stavom. »Mir sa svim ljudima« (*omnium hominum pax*) mogao bi u nekim slučajevima značiti pristanak na zlo, a »mir sa samim Bogom« (*solius Dei pax*) takvo što uvijek isključuje. Odatle slijedi zaključak: zbog mira s Bogom treba biti pripravan podnositi ne samo neprijateljstvo ponekog čovjeka, nego i neprijateljstvo svih ljudi.⁵⁸

⁵⁶ Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. V, p. 442: »Denique bonum est bellum illud, quo dirimitur mala pax.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 41.

⁵⁷ Vidi natuknicu *pax* u izvoru »Thycidides«: Marcus Marulus, *Repertorium* III., p. 144: »Quiescendum, si non es lacessitus iniuria; sin es, pacem bello mutandum.« Marulićev iscrpak odnosi se na *Thuc.* 1,120,3., a u latinskom prijevodu u izdanju bliskom Marulićevu vremenu ono glasi: *Thucydidis Atheniensis historiographi de bello Peloponnesium Atheniensiumque libri octo*. Laurentio Valla interprete; et nunc a Conrado [sic!] Heresbachio ad Graecum exemplar diligentissime recogniti. (Coloniae excudebat Iaspas Gennepaeus, Anno M. D. L.), p. 35: »Nam gravium quidem hominum est, si non lacessantur iniuria quiescere: Egregiorum autem si lacessiti fuerint, pacem bello mutare, ...« Vidi i Tukidid, *Povijest peloponeskog rata*, preveo Stjepan Telar (Zagreb: Matica hrvatska, 1957), p. 70: »Običaj je razboritih ljudi da miruju, ako im se ne čini nepravda, a hrabrih, ako im se čini nepravda, da napuste mir i ratuju, no kad dobiju zadovoljštinu, da se poslije rata opet izmire.«

^{57a} Marcus Marulus, »Repertorium librorum«, prilog oporuci »Nobili Domini Marci Maruli testamentum« [14. srpnja 1521.], u: Petar Kolendić, *Marulićeva oporuka* (Split: Naklada Splitske općine, 1924), pp. 14–18, u odsječku »Historici.« na p. 16.

⁵⁸ Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. V, p. 442: »Omnium quippe hominum paci solius Dei pax semper est praeferranda et pro hac una omnium inimicitiae subeunda.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 41.

Usredotočen na razvrstavanje mira, Marulić je zatim iznova obradio razlikovanje između Božjeg i svjetovnog mira (*pax Dei – mundana pax*), ono razlikovanje koje je oprekom *pax divina – mundana pax* bio uveo još u *De institutione*. »Mir je Božji onaj koji uzajamnom ljubavi veže duše čestitih ljudi, koji od onih što služe Kristu tvori jedno tijelo.«, tako je započeo svoje obrazlaganje Marulić.⁵⁹ Iz te bi definicije izviralo da je *pax Dei* isto što i *pax ecclesiae*, kojem u temelju stoji »biti zajedno« u bitnom i »biti zajedno« u Kristu, odnosno, kako je Marulić zabilježio jedino u naslovu poglavlja, isto što i »mir slugu Božjih« (*pax servorum Dei*), koji je blizak Augustinovu izričaju »mir onih koji služe Bogu« (*pax servientium Deo*).⁶⁰ To je, obrazlaže Marulić drukčije od Augustina, mir koji grade jednodušni (*unanimes*).⁶¹ Iz socijalne perspektive to je mir u jednodušju i iz jednodušja zajednice.

Pošto je naveo čitav niz svetopisamskih potkrepa za nazivak *pax Dei*, Marulić je izričito progovorio i o njegovu sadržaju: »Slaganje u istoj vjeri, u istoj težnji za uzajamnom ljubavi i uzajamnim pomaganjem – to čini djelatnim taj mir.«⁶² Odatle je jasno kakvi će biti njegovi učinci: »One će pak, u kojima se bude nalazio, Kristov mir učiniti složnima u vjeri, sukladnima u nakani, sličnima u ljubavi, jednakima u poniznosti.«⁶³ Već tu je mir Božji poosobljen, prepoznat u Kristovoj osobi kao *pax Christi*. A među njegovim učincima najveći je stupanj razlike, sličnost, pridržan upravo za najvažnije vezivno tkivo – ljubav. Uz naknadnu egzegezu pozdrava apostola Pavla pri kraju poslanice Rimljanima (Rim 15,33), Marulić je ustanovio ovo istoznačje: »Krist je, dakle, i Bog mira i mir Božji i naš mir.«⁶⁴ A to je zacijelo teološka, k tomu kristocentrična argumentacija.

I »svjetovni mir« (*pax mundana*) vrsta je društvenog mira, ali bitno drukčija od Božjega mira. Da bi bio ostvaren, Marulić je oblikovao blaži uvjet: »Svjetovni pak mir ne postiže da se o Bogu isto misli ni da se živi istim načinom života, nego samo da se međusobno ustežemo od nepravde i uvre-

⁵⁹ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VI, p. 443: »Pax illa Dei est, quae bonorum animos mutuo amore devincit, quae Christo servientes unum corpus efficit.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 42.

⁶⁰ Augustinus, *De civitate Dei*, l. 19, cap. 27, PL 41 (Parisiis, 1841), col. 657.

⁶¹ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VI, p. 443; Marulić, *Evangelistar*, p. 42.

⁶² Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VI, p. 443: »Consensus in eandem fidem, in eundem invicem diligendi, invicem iuvandi affectum facit pacem istam.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 42.

⁶³ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VI, p. 443: »Christi vero pax in quibus fuerit, concordies reddet in fide, conformes in proposito, similes in dilectione, compares in humilitate.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 42.

⁶⁴ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VI, p. 445: »Christus itaque et Deus pacis et Dei pax et pax nostra est.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 44.

da.«⁶⁵ Poštovanje različitosti, dapače suživot koji dopušta različitost u mišljenju i djelovanju i isključuje nepravične čine bilo koje strane – to uključuje Marulićev pojam svjetovnoga mira, pa značenjsko polje tog pojma uključuje značenjsko polje pojma *tolerancije*. Marulić je u *Evangelistariumu* izoštrenije i jasnije odredio etički sadržaj pojma svjetovnog mira: to je mir izgrađen na vjerskim i društvenim razlikama i usuprot tim bitnim razlikama.

Uz to, znameniti je Splićanin upozorio i na mogućí suodnos čestita mira i pravedna rata (*bellum iustum – bona pax*). Upućujući na bogatu starozavjetnu tradiciju u razumijevanju mira, samo je jednu biblijsku zgodu popratio etičkim obrazloženjem, onu kad, u Marulićevu tumačenju, vojskovođa Juda Makabej nije uskratio mir poraženima na njihovu prošnju: »Odatle se vidi da oružjem ništa drugo nije tražio doli mir i da su pravedni oni ratovi koji se vode sa svrhom da se postigne čestit mir, kao i to da su nepravedni i nezakoniti oni koji se običavaju navješćivati i nametati iz želje da se tuđe osvoji.«⁶⁶ Ovaj svoj stav, u kojem se s jedne strane ponovno pozvao na Ciceronovo pravilo »Ratom ne treba tražiti ništa drugo doli mir!«, a s druge strane očitovao da je pristalica teorije *bellum iustum*, Marulić, nažalost, nije popratio podrobnijim tumačenjem. Ipak, jasno je, razlikovao je pravedne i nepravedne ratove, dopuštao je da postoje i pravedni ratovi. Značaj rata prepoznaje se po njegovoj svrsi. Nepravedni ratovi za svoju svrhu imaju posizanje za tuđim ili osvajanje tuđega. Pravedni ratovi za svoju svrhu imaju čestiti mir. Što je čestiti mir? On svakako isključuje osvajanje tuđega, a što uključuje, nije zabilježeno. U svakom slučaju, ta predodžba o suodnosu *bellum iustum – bona pax* ne proturiječi obrazloženju uz opreku *bellum bonum – mala pax*, koju je Marulić već uveo u poglavlju *De pace publica et privata*.

Sa stavovima koji opravdavaju *bellum iustum* ili izrijeком govore o njegovim uzrocima Marulić se upoznao barem iz triju izvora. Njegov *Repertorium* pod natuknicom *bellum* izravno upućuje na dva vrela. Prvo je sigurno Ciceronov spis *De officiis* i to zbog stava: »Nijedan rat nije pravedan doli onaj koji se povede nakon zahtjeva za zadovoljštinu ili je prije objavljen i oglasen.«⁶⁷ sta-

⁶⁵ Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. VI, p. 443: »Mundana enim pax non de Deo idem sentire nec iisdem moribus vivere, sed tantum ab iniuria offensisque iubet inter se abstinere.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 42.

⁶⁶ Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. VI, p. 446: »Quare videtur nihil aliud armis quae sisse quam pacem iustaque esse bella illa, quae bonae pacis fine geruntur, sicut iniusta et iniqua, quae aliena occupandi cupidine denunciari atque inferri solent.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 45.

⁶⁷ Vidi natuknicu *bellum* u izvoru »Ciceronis opuscula«: Marcus Marulus, *Repertorium* I., p. 141: »Bellum iustum, Observatio militum.« Imena Popilija i Katona, te pojam rata za slavu, što su ekscerpuirani s istog mjesta, upućuju točno na izvor: Cicero, *De officiis*, 1,36: »Ex quo intellegi potest nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur aut denuntiatum ante sit et indictum.« Usp. i njemački prijevod dotičnog mjesta: Marcus Tullius Cicero, *De officiis / Vom rechten Handeln*, lateinisch und deutsch, herausgegeben und übersetzt von Karl Büchner (Zürich: Artemis & Winkler Verlag, 1994), p. 33.

va koji je u sažetijem i malo izmijenjenom obliku Ciceron ranije zabilježio u *De re publica*.⁶⁸ Taj je stav ušao u strog Marulićev izbor od samo četiri mjesta s temom rata u Ciceronovim spisima, ali je i to dovoljno da, u usporedbi s drugim izvorima, Ciceron bude ocijenjen najvažnijim Marulićevim filozofskim izvorom o ratu. Drugo vrelo, zastupljeno u *Repertoriumu* izričajem »dvanaest uzroka pravednog rata«, potječe od franjevca Nikole iz Lyre i tumačenje je 31. poglavlja Knjige Brojeva.⁶⁹ Kako je Marulić taj izričaj uvrstio u natuknicu *bellum* crpeći građu iz Starog Zavjeta, s velikom je vjerojatnošću zaključiti: »Biblia utriusque Testamenti.« iz kazala ekscerpiranih djela u Marulićevu *Repertoriumu*, »Biblia cum comento, volumina quatuor« s kojom započinje Marulićev *Repertorium librorum* iz 1521. i »Biblia cum Nicolao de Lyra in quatuor codices distincta«, oporučno darovana franjevačkom samostanu u Poljudu,⁷⁰ jedno su te isto djelo – četverosveščano izdanje Biblije kojemu bijahu pridodana *Postilla* Nikole iz Lyre, utjecajni komentar cijele Biblije s naglaskom na otkrivanju doslovnog smisla, do 1450. zabilježen u 700 što potpunih što nepotpunih prijepisa, a nakon prvotiska 1471.–1472. izdan 140 puta do 1600.⁷¹ Marulićev primjerak Biblije i danas se čuva u zbirci inkunabula knjižnice samostana Uznesenja Gospina na Poljudu, a bibliografski mu opis glasi: *Biblia cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos s. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doehring*, P. I–IV. (Venetiis: <Bonetus Locatellus> pro Octaviano Scoto, 1489).^{71a} Unatoč za-

⁶⁸ Cicero, *De re publica* 3,35, frgm. 2: »Nullum bellum iustum habetur nisi denuntiatum, nisi indictum, nisi repetitis rebus.«

⁶⁹ Vidi natuknicu *bellum* u izvoru »Biblia«: Marcus Marulus, *Repertorium* I., pp. 113–114, na p. 114: »Causae belli iusti XII. Nicolaus de Lyra, Numeri XXXI.«

⁷⁰ Usp. četiri bibliografska zapisa o Bibliji u Marulićevoj knjižnici: <Index auctorum>, u: Marcus Marulus, *Repertorium* I., pp. 3–4, na p. 3: »Biblia utriusque Testamenti.«; Marcus Marulus, »Repertorium librorum«, prilog oporuci »Nobili Domini Marci Maruli testamentum« [14. srpnja 1521.], u: Petar Kolendić, *Marulićeva oporuka* (Split: Naklada Splitske općine, 1924), pp. 14–18, na p. 14: »Biblia cum comento, volumina quatuor«; »Nobili Domini Marci Maruli testamentum« [14. srpnja 1521.], u: Petar Kolendić, *Marulićeva oporuka*, pp. 9–27, u tekstu oporuke na p. 12: »Biblia cum Nicolao de Lyra in quatuor codices distincta«; »Inventarium librorum eximii viri domini Marci de Marulis factum per nobilem dominum Aloysium de Papalibus et dominum Petrum de Gregoriza, commissarios suos, et dominum Valerium de Marulis, fratrem eiusdem, ac dominum Johannem de Cindris« [14. siječnja 1524.], u: Petar Kolendić, *Marulićeva oporuka*, pp. 28–32, na p. 29: »Biblia cum Nicolao de Lyra«. Da je ta Marulićeva Biblija, s dragocjenim Marulićevim rukopisnim bilješkama, dospjela u posjed franjevačkog samostana na Poljudu i u njemu se sačuvala do u naše dane, upozorio je tekstom i faksimilom: Antonin Zaninović, »Marulićeve knjige u Dominikanskoj knjižnici u Splitu«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950*, uredili Josip Badalić i Nikola Majnarić (Zagreb: JAZU, 1950), pp. 299–310, tabb. I–VI, na p. 302 i 306, u tab. V.

⁷¹ A. Kleinhans, »Nikolaus von Lyra«, *Lexikon für Theologie und Kirche* 7 (Freiburg: Herder, 1962), coll. 992–993, u col. 992.

^{71a} Vidi: [Dušan Berić], *Katalog izložbe u Papalićevoj palači u Splitu priredene od 8. do 22. X. 1950. godine prigodom petstogodišnjice rođenja Marka Marulića* (Split: Odbor za proslavu petsto-

mahu marulologije, *Postilla* pariškog profesora s početka 14. stoljeća i danas su neopravdano potcijenjen izvor Marulićeve biblijske i ne samo biblijske obaviještenosti. Tim dvama izvorima treba pridodati i treći, uočljiv neizravnim posredovanjem *Repertoriuma*: Augustinovo djelo *De civitate Dei*. Ako je Marulić zabilježio izričaj »o bijedi ratova« (*de miseria bellorum*) iz *De civitate Dei*, onda je u istom poglavlju iste knjige čitao razmatranje o pravednom ratu sa zaključkom: »Naime, opačina oprečne strane nameće mudracu da vodi pravedne ratove.«⁷²

Pri sustavnu opisivanju mira kakvo je Marulić poduzeo u *Evangelistarumu* nije se mogao zaobići »mir duše i tijela« (*pax animae et corporis*).⁷³ Taj se mir nalazi na Augustinovu popisu, gdje je određen kao »uređeni život i zdravlje živoga« (*ordinata vita et salus animantis*), oslanja se na temeljnu zamisao *duša-tijelo* skolastičke antropologije o čovjekovu ustroju, trajna je svojina kršćanskoga duhovnog pisma, a Marulić ga je pod nazivkom *pax carnis et spiritus* bio uočio i u Origena.⁷⁴

Dihotomiju razum-osjetila Marulić je već ranije odabrao za predmet svoje dvadesete parabole *De quinque sensuum pugna*. U *Evangelistariumu* čovjekov je unutrašnji sukob prikazao podrobnije, gradeći iznovice na predodžbama tomističke antropologije. Čovjekovu rascijepljenost s jedne strane označuje »duh u kojem je razum« (*animus, in quo ratio est*), malo kasnije i »duh koji je sâm razum« (*spiritus, qui est ratio ipsa*),⁷⁵ a s druge strane »sama pūtena požuda« (*ipsa carnis concupiscentia*), »pūt« (*caro*) i »tjelesna osjetila« (*corporis sensus*).⁷⁶ Mir unutar čovjeka traje samo »dok duh ne dopušta da se čini ono što tijelo poželi«.⁷⁷ Ne zahtijeva se, dakle, pomirba ili dogovor duha i tijela, nego bezuvjetna i stalna pobjeda duha nad tijelom.⁷⁸ I Maruliću je

godišnjice rođenja Marka Marulića u Splitu, 1950), u odsječku »Knjige iz biblioteke Marka Marulića«, pp. 36–41, Marulićev primjerak Biblije opisan u n. 100, na p. 39; Šime Jurić i Vatroslav Frkin, »Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj. IV. Zbirka inkunabula u knjižnicama Franjevačke provincije sv. Jeronima. Drugi dio.«, *Croatica Christiana Periodica* 15/27 (1991), pp. 182–261, u odsječku »Split /Poljud/ – Samostan Uznesenja Gospina«, nn. 1–26, pp. 242–249, Marulićev je primjerak Biblije opisan u n. 4, na p. 243, sign. Ink. 18.

⁷² Augustinus, *De civitate Dei*, I. 19, cap. 7, PL 41 (Parisiis, 1841), col. 634: »Iniquitas enim partis adversae iusta bella ingerit gerenda sapienti;«. Vidi hrvatski prijevod: Augustin, *O državi Božjoj*, svezak treći (1996), p. 37.

⁷³ Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. VII, pp. 447–450; Marulić, *Evangelistar*, pp. 46–49.

⁷⁴ Vidi natuknicu *pax* u izvoru »<Origenes>«: Marulus, *Repertorium* III., p. 168.

⁷⁵ Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. VII, p. 447 i 448; Marulić, *Evangelistar*, pp. 46 i 47.

⁷⁶ Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. VII, pp. 447 i 448; Marulić, *Evangelistar*, p. 47.

⁷⁷ Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. VII »De pace animae et corporis«, pp. 447–448; Marulić, *Evangelistar*, p. 47.

⁷⁸ Marulus, *Evangelistarium*, I. IV, cap. VII, p. 448: »Victoria enim opus est, non compositione, ut pacem cum corporis quoque sensibus animus habeat.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 47.

zaključiti »da je mir između duše i tijela veoma mukotrpan, da je nespokojan i da zadaje briga te da je takav da se ne samo može steći nego i zadržati uz trud i muku«. ⁷⁹ Taj je mir neprestani čovjekov zadatak, njegova svakodnevna borba. S kojom svrhom? Da bi čovjek ostvario jedan daleko važniji mir: »mir koji nas s Bogom izmiruje, s anđelima izjednačuje, sa svetima združuje i poslije pobjede kruni na nebu«. ⁸⁰ U opisima takva mira Marulić se poslužio nazivcima »vječni mir« (*aeterna pax*) i »vjekovječni spokoj« (*sempiterna quies*), ⁸¹ dok ga je u *Quinquaginta parabola* označio nazivkom »mir nebeskog blaženstva«. Pritom je nazivak *pax aeterna*, zajedno sa značenjem, najvjerojatnije preuzeo iz Augustinova djela *De civitate Dei*. ⁸² Dakako, mir duše i tijela, premda čovjekov unutrašnji mir, ne treba brkati s jednom drugom Marulićevom vrstom mira, koja je opisana nazivkom *pax privata* i kojoj je značenje »sloga među ljudima«. Uz to, taj tako teško izborni »mir duše i tijela« nije sam sebi svrhom, nego polučuje dvostruki učinak: slogu među ljudima, kako je Marulić već istaknuo kad je obrađivao *pax privata*, i pomirenje s Bogom.

Naposlijetku je, u zasebnom poglavlju *De pace simulata*, Marulić razmotrio i »zlohотно hinjenje mira« (*pacis maligna simulatio*). ⁸³ U nizu biblijskih prizora, uglavnom starozavjetnih i obrađenih već u *De institutione* (Joab, Jišmael, Antioh, Alkim, Trifon, Ptolemej), prepoznavao je onu »vrstu« mira koji je prijevarno pretvaranje prije zločina, tj. onu vrstu mira koju je s jasnom etičkom odredbom i nenadmašno živopisnom metaforom opisao već u *De institutione* kao *pax simulata*. Posljednji u nizu primjera u *Evangelistariumu* bio je novozavjetni – »poljubac mira« kao završni čin izdaje Jude Iskariotskoga. Ti su teški primjeri urodili tek etičkom ocjenom u obliku upita: »Zar mir spomenutih nije bio odvratniji od svakog rata i gori od svakog otvorenog neprijateljstva?« ⁸⁴ Tako su primjeri prijetvornoga mira, opterećeni afektivnim nabojem, u *Evangelistariumu* suzili prostor za etički diskurs. Marulić je o hi-

⁷⁹ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VII, p. 449: »Ex his, quae diximus, satis constat animae atque corporis pacem laboriosam admodum esse et inquietam et sollicitam et quae fatigatio-nibus non solum comparetur, sed etiam retineatur.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 49.

⁸⁰ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VII, p. 448: »ut pacem, quae omnem sensum superat, quae omnibus praeferenda est divitiis, assequi mereamur, pacem, quae nos Deo conciliat, angelis aequat, sanctis copulat et post victoriam in caelo coronat.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 47.

⁸¹ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VII, pp. 449 i 450; Marulić, *Evangelistar*, p. 49.

⁸² Aurelius Augustinus, *De civitate Dei*, l. 19, cap. 9. »De beatitudine pacis aeternae, in qua sanctis finis est, id est vera perfectio.«, PL 41 (Parisii, 1841), col. 637.

⁸³ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VIII »De pace simulata«, pp. 450–455; Marulić, *Evangelistar*, pp. 49–54. Vidi kako je tema ovoga poglavlja najavljena u: Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VII, p. 450; Marulić, *Evangelistar*, p. 49.

⁸⁴ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VIII, p. 451: »Nonne pax istorum omni fuit detestabilior bello, omni aperta similitate deterior?«; Marulić, *Evangelistar*, p. 51.

njenom miru pisao primjerenije egzemplariju nego moralnoteološkom diskursu.

Mirovni ugovor činjenica je društvenoga reda, ali nužno praćena etičkim stavom prema pregovaraču protivne strane: »trebat će da kod sklapanja i održavanja mira i te kako paziš da ne bi što hinio ili prikivao i pokazao se prema onomu s kim si ljubazan drugačiji na jeziku negoli u srcu.«⁸⁵ Slučaj kršenja zajamčene društvene obveze Marulić je popratio teološkim iskazom: »Pa ako možda [Bog] bude vidio da si se otudio od mira što ga duguješ svom bližnjemu, on će se naljutiti i svoj ti mir, koji nadilazi svaki osjećaj, uskratiti.«⁸⁶ Odnos između »mira duše i tijela« i »vječnog mira«, koji je Marulić u prethodnom poglavlju promatrao na osobnom planu, ovdje je kao odnos »mira što ga duguješ bližnjemu« i »Božjeg mira« proširen i za svoju društvenu dimenziju.

Marulićev rukopis o miru ne ostavlja dvojbe o svojoj naravi. Raščlambe mira u Marulićevu *Evangelistariumu* raščlambe su etičara koji se redovito poziva na biblijske primjere, ali ide i korak dalje: prema oblikovanju etičkih pojmova i načela prepoznatljivih ljudima njegova, ali i našega doba. Razlikujući javni i privatni mir, Marulić je upozorio na razliku između ugovora među državama i sloge među ljudima. A razliku između Božjega i svjetovnoga mira utemeljio je na razlici između ljubavi i tolerancije. To ujedno znači da je mir među ljudima prepoznavao stupnjevito, u trima društvenim očitovanjima: na najnižem stupnju kao toleranciju, na višem kao slogu, na najvišem kao uzajamnu ljubav koja vodi mističnom jedinstvu. Nije mu, očito s razlogom, promakla pojava da se mirom naziva ono što mir uopće nije, pa je posebno obradio dva izopačenja mira: »loš mir« kao suglasnost sa zlom bilo činjenjem ili nečinjenjem i »hinjeni mir« kao pripremu za zločin. Predstavio se ne samo kao teoretičar mira, nego i kao teoretičar rata: pravednim je nazvao rat koji se vodi da bi se postigao čestit mir; dobrim je nazvao rat koji se vodi da bi se razbio zao mir. Na te je njegove stavove odlučno utjecalo čitanje Tukidida, Cicerona, Augustina i Nikole iz Lyre.

Može li se među različitim Marulićevim vrstama mira uspostaviti hijerarhijski uređaj, čak i onda kad je bjelodano da ga Marulić nije nastojao uspostaviti? Može, primjerice, tako da se za svaki pojedini Marulićev tip mira potraži odgovarajući nazivak iz Augustinova kataloga mira. Evo usporedne tablice Augustinovih i Marulićevih nazivaka u hijerarhijskom poretku:

⁸⁵ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VIII, p. 452: »maxime in pace concilianda conservandaque cavendum tibi erit, nequid simules vel dissimules et erga eum, cui blandiris, aliam faciem oris, aliam cordis praestes.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 51.

⁸⁶ Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VIII, p. 453: »Quod si forte a pace, quam proximo tuo debes, alienatum viderit, ipse [= Deus] suam pacem, quae omnem sensum exuperat, iratus tibi denegabit.«; Marulić, *Evangelistar*, p. 52.

Augustin	Marulić
pax corporis et animae	pax animae et corporis
pax hominum	1. pax mundana → tolerantia 2. pax privata → concordia 3. pax Dei → pax Christi → mutuus amor
pax civitatis	pax publica
pax coelestis civitatis	pax aeterna

Promišljajući postupke biblijskih mirotvoraca i »mirotvoraca«, te gradeći na tradiciji kršćanskoga duhovnog pisma, Marulić je izgradio tipologiju mira s kojom je mogao ocijeniti pristupe mirotvoraca svoga doba. Još i više, njegov *Evangelistarium* nudi i nama danas tu istu tipologiju mira kako bismo propitali jezik i postupke suvremenih mirotvoraca.

Razumijevanje mira i rata u Marulićevoj poslanici papi Hadrijanu VI.

Nauk o miru što ga je Marulić izložio u *Evangelistariumu* odjeknuo je i u recima njegova pisma papi Hadrijanu VI. koje je otisnuto u Rimu 30. travnja 1522. godine.⁸⁷ *Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pont. Max. (Poslanica gospodina Marka Marulića Splitsanina Velikosvećeniku*

⁸⁷ Marcus Marulus Spalatensis, *Epistola ... ad Adrianum VI. Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus, et exhortatio ad comunem christianorum unionem et pacem.* (Impressa Romae per B. V. Anno D. M.D.XXII. pridie kalendas maii). Poslanica obaseže sedam listova s folijacijom: Ai-Aiv, Bi-Biii. Usp. faksimil izdanja objavljen u Vedran Gligo (ur.), *Govori protiv Turaka/Orationes contra Turcas* (Split: Logos, 1983), pp. 449–462, te hrvatski prijevod u istom izdanju: Marko Marulić Splitsanin, »Pismo papi Hadrijanu VI o nevoljama koje nahrupljuju i poticaj za opće jedinstvo i mir svih kršćana«, preveli Veljko Gortan i Vedran Gligo, na pp. 165–181. Vidi i trojezično latinsko-hrvatsko-englesko izdanje s pretiskom izvornika, ali, nažalost, bez podatka tko je priredio latinski tekst te izradio ili redigirao hrvatski prijevod, koji se razlikuje od prijevoda objavljenoga u *Govorima protiv Turaka*: Marko Marulić, *Epistola ad Adrianum VI. P. M. / Poslanica papi Hadrijanu VI. / Epistle to Pope Adrian VI. 1522.* (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka; Zagreb: Kršćanska sadašnjost; Split: »Crkva u svijetu«; Split: Zbornik »Kačić«, 1994). Tko je autor hrvatskog prijevoda nije zabilježeno ni u iscrpnoj bibliografiji Marka Marulića: Branko Jozić – Bratislav Lučin, *Bibliografija Marka Marulića. Prvi dio: Tiskana djela (1477–1997)* (Split: Književni krug / Marulianum, 1999), pp. 149–150. Redaktora hrvatskoga prijevoda »otkrio« je uzorno obaviješteni: Mirko Tomasović, *Marko Marulić Manil* (Zagreb: Erasmus Naklada; Split: Književni krug / Marulianum; Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999), p. 133: »Hrvatsku verziju poslanice prof. Veljka Gortana i Vedrana Gliga (*Govori protiv Turaka*, priredio i preveo Vedran Gligo, Logos, Split, 1983.) priredio je i redigirao Darko Novaković.«

Hadrijanu VI.) pripada književnom rodu pobudnice (*epistola exhortatoria*), kako i stoji u *explicitu* izdanja.⁸⁸ U glavnim nakanama poslanice, kako ih je dominikanac i profesor teologije Dominik Buća iz Kotora predložio Maruliću, bili su već zabilježeni mir i rat, mir među kršćanskim vladarima i rat protiv turskoga osvajača. Izrijekom: Buća je predložio, a Marulić pristao zamoliti papu da on »apostolskim autoritetom kraljeve i knezove naše, nakon što ih privede od sukoba slozi, prisili da pripreme vojnu protiv nevjernika.«⁸⁹

Ogleda li se Marulićev spis s etičkoga stajališta, onda u njemu valja prepoznati tri etička pitanja. Marulić je u poslanici papi Hadrijanu VI. nakanio:

1. ustanoviti narav muhamedanskog mira s Mlečanima (*pax maumetana cum christianis*), zbog kojeg su početkom 16. stoljeća, točnije nakon 1502. pošteđeni gradovi na hrvatskoj obali;
2. obrazložiti da su »opće ujedinjenje i mir svih kršćana« (*communis omnium christianorum unio et pax*) nužni;
3. dokazati da je rat udruženih kršćana protiv turskog osvajača (*expeditio adversum infideles*) zbog svog obrambenog značaja opravdan.

Tri latinska izričaja, najvažnija s etičkog stajališta, Marulić je rasporedio na istaknute položaje svoje poslanice: *pax maumetana cum christianis* tvorio je prvi rubni podnaslov, *communis omnium christianorum unio et pax* kočio se na naslovnici, dok se *expeditio adversum infideles* pojavljuje dvaput – u prvom odlomku posvete Dominiku Bući i u zadnjem odlomku poslanice papi.⁹⁰

Odmah nakon opisa zala što su ih turski osvajači nanijeli Dalmaciji⁹¹ Marulić je upozorio na neobičnu narav mira između Mlečana i Turaka, mira koji je poštedio samo i jedino gradove na dalmatinskoj obali: »Samo zidovima branimo svoj opstanak i zadovoljni smo što sami gradovi naše Dalmacije nisu

⁸⁸ Marulus, *Epistola*, f. B3r, pretisnuto u Gligovu zborniku na p. 461. I ubuduće ću uz izvornu folijaciju navoditi stranicu iz toga zbornika.

⁸⁹ Marcus Marulus, »Reverendo patri Dominico Buchie catharensi ordinis praedicatorum Theologiae professori«, u: Marulus, *Epistola*, f. A1v, p. 450: »reges atque Principes nostros ab armis ad concordiam revocatos ad expeditionem adversum infideles parandam compellat.« Usp. prijevod u: Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 165.

⁹⁰ Vidi Marulus, *Epistola*, prvi rubni podnaslov na f. A2v, p. 452; naslovnica na f. A1r, p. 449; izričaj »ad expeditionem adversum infideles« na f. A1v, p. 450 i f. B2v, p. 460.

⁹¹ Taj je opis izazvao osobitu pozornost marulologa. Usp. Vedran Gligo (ur.), *Govori protiv Turaka*, pp. 141–163, o tradiciji opisa turskih zlodjela u Franje Božičevića, Tome Nigera i Marka Marulića na pp. 142–149, 149–151, 158–160; Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul* (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1989), p. 76: »obilježje literarnog dokumenta«; Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul* (Zagreb: Erasmus Naklada; Split: Književni krug / Marulianum; Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999), pp. 92–94, na p. 93: »Ipak je književni tekst, ne samo dokument. ... Najdojmljiviji je, dakako, opis nevolja:«

još opsjedani i napadnuti, dok vrijedi ne znam koji ugovor o prividnom miru.«⁹² Mirovni ugovor između Turaka i Mlečana Marulić je, dakle, doživljavao kao »ne znam koji ugovor o prividnom miru« (*nescio quod adumbratae pacis foedus*). Nazivak »prividni mir« (*pax adumbrata*) ne postoji unutar tipologije mira u Marulićevu *Evangelistariumu*. Na kakvu je »vrstu« mira mislio kad je pisao o prividnom miru između Turaka i Mlečana, Marulić je otkrio već u sljedećem odlomku:

»Onda kad pokori druga kraljevstva, onaj Nevjernik (*Perfidus ille*) [= sultan Sulejman Veličanstveni] nedvojbeno namjerava napasti i same gradove i otvoreno navijestiti rat našim gospodarima Mlečanima pred kojima se sada pretvara (*simulat*) da je prijatelj. Kako ijednom kršćaninu može biti prijatelj onaj tko se Kristu protivi, tko se s nama ne slaže ni u vjeri, ni u zakonima, ni u običajima? Doista, gdje je tolika različitost u svemu (*rerum dissimilitudo*), tamo se ne može uspostaviti nikakvo prijateljstvo doli hinjeno (*amicitia simulata*). Ugovor (*foedus*), dakle, koji, priznajemo, upravo sada s njime imamo podržava strah da slučajno ne pretrpimo još teže nevolje od onih koje spomenuh, ali razum ga ne odobrava.«⁹³

Raščlanjujući prividni mir u ovom konkretnom slučaju, Marulić je uočio tri njegova obilježja. Prividni mir podrazumijeva:

- (1) lukavstvo napadača da se pretvara da je prijatelj;
- (2) mir koji žrtva prihvaća iz straha i mir koji napadač odabire da bi na drugom mjestu lakše osvajao, dakle mir koji se obostrano sklapa neiskreno;

⁹² Marulus, *Epistola*, f. A2v, p. 452: »muris tantum defendimus salutem satisque habemus quod nondum oppida ipsa Delmatiae nostrae obsideantur atque oppugnentur, intercedente nescio quo adumbratae pacis foedere.«; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 168. Ubuduće, počevši od ove bilješke, služim se izdanjem i prijevodom Marulićeve poslanice u Gligovu zborniku tako da prvo, folijacijom prvoga izdanja i paginacijom Gligova pretiska, upućujem na latinski izvornik, a zatim pridodajem paginaciju hrvatskog prijevoda.

⁹³ L. c.: »Tunc autem et urbes ipsas Perfidus ille procul dubio invasurus est et dominis nostris Venetis, quibus nunc se amicum simulat, bellum aperte indicturus cum aliorum regna oppresserit. Quomodo enim ullius Christiani amicus esse potest qui Christo adversatur, qui neque religione neque legibus neque moribus nobiscum convenit? Profecto ubi tanta rerum dissimilitudo est, ibi nulla unquam intercedere amicitia potest nisi simulata. Foedus ergo, quod cum illo nos modo habere fatemur, metus ne acerbiora his quae diximus pati contingat fovet, non ratio approbat.« Prijevod ovoga odlomka, koji je načinio Vedran Gligo, mijenjam samo onoliko koliko je to nužno za prosudbu Marulićeve pobudnice s etičkoga stajališta. Usp. prijevod Vedrana Gliga u: Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI« [1983], p. 165, te isti prijevod nakon redakture Darka Novakovića u: »Poslanica gospodina Marka Marulića Splićanina Hadrijanu VI. Vrhovnom svećeniku o sadašnjim nevoljama i pobudnica za općekršćansko ujedinjenje i mir«, u: Marko Marulić, *Epistola ad Adrianum VI. P. M. / Poslanica papi Hadrijanu VI. / Epistle to Pope Adrian VI. 1522.* (1994), pp. 69–85, na p. 74. – Valja primijetiti da je ovaj odlomak izostavljen u Gortanovu djelomičnu prijevodu Marulićeve poslanice: Marko Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI. / Epistola ad Adrianum VI. Pont. Max.«, u: Veljko Gortan i Vladimir Vratović (priredili), *Hrvatski latinisti / Croatici auctores qui Latine scripserunt I*, Pet stoljeća hrvatske književnosti 2 (Zagreb: Matica hrvatska / Zora), 1969), pp. 308–313.

- (3) hinjeno prijateljstvo (*amicitia simulata*), i to zbog razlikā u vjeri, zakonima i običajima.

Sva tri elementa upućuju na pojam »hinjenoga mira« (*pax simulata*) što ga je Marulić uvrstio u svoju tipologiju mira u *Evangelistariumu*, iako je u poslanici upotrijebio pojmove »prividni mir« i, u opremi ovoga odlomka u rubnom podnaslovu, »muhamedanski mir s kršćanima« (*pax muametana cum christianis*).

Razlike »u vjeri, zakonima i običajima« uključene su u pojam »svjetovnoga mira« (*pax mundana*), kako je Marulić to već razjasnio u istoj tipologiji. Zato vrijedi dodatno postaviti pitanje: Zanimaruje li ovdje Marulić svoje razlikovanje između Božjega i svjetovnoga mira (*pax Dei – pax mundana*) što ga je također bio razradio u *Evangelistariumu*? On očito, moglo bi se čak reći sukladno kontekstu svoga priziva papi, govori o miru Božjemu. Zar pri obraćanju papi Marulić može govoriti o kojem drugom miru nego o *pax Dei, pax Christi*? Da Marulić uistinu pomišlja na *pax Dei*, jednostavno je dokazati tekstualnom analizom. Niz od pet svetopisamskih potkrepa (Mt 10,12; Lk 24,36; Iv 14,27; Lk 2,14; Rim 15,33), kojim je Marulić u *Evangelistariumu* naglasio spomen mira na važnim postajama Isusova poslanja od rođenja do Uzašašća i time tumačio mir Božji, pojavljuje se i u poslanici papi, ali u izmijenjenom poretku i s prerađenim poveznicama između navoda.⁹⁴ Ipak, postoji dublji razlog zašto se Marulić često služi pojmom Božjeg mira i kad ga izrijeком tako ne imenuje. On redovito govori o Božjem miru kad poziva na slogu kršćanskih vladara ili na mir svih kršćana (*pax omnium christianorum*), a opisuje ga detaljnije negoli je to učinio u *Evangelistariumu*. Sudionici Božjeg mira su oni »koji o nebeskim stvarima isto vjeruju, isto osjećaju, istim su krštenjem preporođeni, koji napokon baš i sami javno priznaju da su između sebe braća dok moleći ispovijedaju jednoga Oca svoga koji je na nebesima.«⁹⁵

Zašto Marulić u poslanici nije predložio »svjetovni mir« kao moguće rješenje sukoba? Dostatno je podsjetiti kad se, prema Maruliću, može govor-

⁹⁴ Usp. dva odlomka: Marulus, *Evangelistarium*, l. IV, cap. VI, p. 444–445; Marulus, *Epistola*, f. B1v, uz rubni podnaslov »Pax.«. Odnosno u hrvatskim prijevodima: Marulić, *Evangelistar*, pp. 43–44; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 174.

⁹⁵ Marulus, *Epistola*, f. B1v, p. 458: »qui de caelestibus unum credunt, unum sentiunt, eodem renati sunt baptisate, qui denique inter se fratres esse ipsimet non negant, dum orando unum patrem suum qui in caelis est confitentur.«; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 175. Da je *pax Dei* važni pojam Marulićeve pobudnice, potvrđuju još dva navoda: Marulus, *Epistola*, f. A3v, p. 454: »... omnes pari animo, aequali fide, concordi proposito, ...«; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 170; te Marulus, *Epistola*, f. A4r–A4v, pp. 455–456: »Eodem nomine censemini, eiusdem religionis professionem tenetis, concordi ore unum patrem qui in caelis est confitemini, unum invokeate.«; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 172.

iti o svjetovnom miru: samo onda kad se »međusobno ustežemo od nepravde i uvreda«, dakle kad su s obje strane isključeni nepravdični čini. Marulić je u ovom slučaju osvjedočen da je Europa suočena s nezasitnim vukom, kako metaforom označuje turskog osvajača: »Jedina je nakana ovoga nezasitnoga vuka da ne miruje dok pod svoju vlast ne pokori sve što zna da je još preostalo od kršćanske moći i dok sve ne prisili da se pokore njegovu zakonu, ...«⁹⁶

Procjenjujući da će turski sultan nakon osvojenja Beograda 1521. godine nastaviti s napadima na kraljevstvo Panonije, Marulić je progovorio o naravi rata što ga zajednički moraju poduzeti europska kraljevstva: »Ovdje se [= na granicama kraljevstva Panonije] treba suprotstaviti, ovdje ga treba svom silom i svim pokušajima odbiti da se slučajno ova poplava što grozno prijete ne bi otvorena ušća na dugo i na široko razlila i zauzela one zemlje što su još preostale. Zajedničku opasnost treba odbiti zajedničkim oružjem. Neka se nitko ne smatra sigurnim zato što ga od granica nevjernikâ dijeli velika prostorna udaljenost.«⁹⁷ Rat što bi ga složno morali pokrenuti vladari kršćanskoga Zapada imao je samo jednu svrhu: odbiti napad turskog osvajača. I uporabom triju istoznačnih glagola *oprijeti se, usprotiviti se, odvratiti (obstere, repugnare, propulsare)* Marulić ističe da je riječ o obrambenom ratu. Uz to oblikuje načelo po kojem su se kršćanski vladari dužni ravnati: »Zajedničku opasnost treba odbiti zajedničkim oružjem.« Postoji, dakako, alternativa za koju je Marulić smislio oznaku, i danas aktualnu: ako se kršćani jednodušno ne suprotstave onomu koji ih želi uništiti, bit će »samo promatrači nevolja i pokolja svoje braće«.⁹⁸

U završnici poslanice Marulić je još jednom, ovaj put točnije, odredio ratne ciljeve razjedinjene kršćanske Europe: »da se pojedina kršćanska kraljevstva ... bez oklijevanja izmire, oprostite nepravdu, priklone se radije miru nego ratu; da ujedinjena složno brane sebe i svoju imovinu od onoga vuka, najgrabežljivijega od svih vukova, koji se ne može zasititi nikakvom količinom naše krvi; da onima koji su u nevolji velikodušno i odlučno priteknu u pomoć i da nastoje opet osvojiti ono što su izgubili, a kad osvoje neka uz

⁹⁶ Marulus, *Epistola*, f. A3r, p. 453: »Unum quippe insatiabilis lupi lutus propositum est nunquam conquiescere donec quicquid adhuc reliquum christianae ditionis esse novit suo subdat imperio cogatque omnes suae obedire legi, ...«; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 169. Metaforu *vuk* Marulić je upotrijebio još na dva mjesta: Marulus, *Epistola*, f. B2r i B2v, na p. 459 i 460; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, na p. 176.

⁹⁷ Marulus, *Epistola*, f. A3v, p. 454: »Hic ergo obstinendum, hic omni vi atque conatu repugnandum, ne forte aperto ostio hic tam immanium minarum cataclysmus longe lateque sese effundat et quod residuum est terrarum occupet. Commune periculum communibus armis propulsandum est. Nemo in eo se tutum arbitretur quod ab impiorum finibus multa distet locorum intercapedine.«; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 170.

⁹⁸ Marulus, *Epistola*, f. B2r, na p. 459: »fratrum suorum calamitatis ac stragis tantum spectatores«; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 175.

Božju naklonost to brane i čuvaju.«⁹⁹ Time je ujedno sastavio redosljed korakâ koje bi, uz papinu svesrdnu potporu, kršćanska kraljevstva morala poduzeti pa da se Europa obrani:

1. bez oklijevanja se međusobno izmiriti;
2. u savezu braniti sebe i svoje od turskog osvajača;
3. napadnutom kraljevstvu priteći u pomoć velikodušna i vatrena srca;
4. ponovno zauzeti izgubljene posjede;
5. oslobođene posjede braniti i čuvati s Božjom milosti.

Samoobrana, pomoć napadnutom savezniku i borba, kojom se osvajač želi jedino i samo potjerati s posjeda koji je u napadu zauzeo, ona su tri obilježja rata koja jamče njegov obrambeni značaj. Marulić, dakle, predlaže papi obrambeni rat kojim bi se savez kršćanskih vladara suprotstavio turskom osvajaču. Nužni preduvjet takvog rata izmirenje je kršćanskih vladara, a za taj prvi korak Marulić, jasan i praktičan, predlaže i formalnopravni okvir: sklapanje ugovora o miru (*ad sanctiendum pacis foedus*),¹⁰⁰ na što bi papa morao prisiliti zavađene i/ili zaraćene prvake kršćanskoga svijeta.

Najpotresniji dio Marulićeve pobudnice, ujedno i završni odlomak pisma, molba je za pomoć hrvatskim krajevima. Te je retke Marulić napisao papi »ne zato da potaknem tebe [= Papu] za kojeg pouzdano znam da si na sve spreman, nego da zadovoljim svoju želju koja me muči«. On jednostavno želi glasno izgovoriti svoju molbu, on želi da njegova molba ostane zapisana:

»Presveti Oče, one koji stoje na granicama neprekidno pomaži oružjem, novcem, potrepštinama kako bi što lakše mogli ostati pri svojoj odluci da se neće predati poganima niti napustiti svoje mjesto. Tvoju darežljivost u ovoj stvari kovat će u zvijezde još preostali gradovi Hrvatske, knezovi Liburnije i svi zapovjednici tvrđava.«¹⁰¹

⁹⁹ Marulus, *Epistola*, ff. B2r-B2v, na pp. 459–460: »Ne igitur singula Christianorum regna, dum inter se pertinaciter dimicant, ab infideli tyranno oppressa pereant, tuae sapientiae est, Pater sacrosancte, tuaeque dignitatis prospicere ut, qui secum dissident, sine cunctatione in gratiam redeant, iniurias remittant, pacem quam bellum malint et simul uniti a lupis illo luporum omnium rapacissimo, qui nullo sanguinis nostri haustu satiatur, se suaque defendant, laborantibus magno atque alacri animo succurrant, amissa repetant, recepta Deo propicio tueantur et conservent.«; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 176.

¹⁰⁰ Marulus, *Epistola*, f. B2v, na p. 460.

¹⁰¹ Marulus, *Epistola*, f. B2v, na p. 460: »Non desinas, Pater sacrosancte, illos, qui in finibus sunt, armis, pecunia, rebus necessariis iuvare, quo facilius in proposito persistere queant non de dendi se prophanis neque loco suo decedendi. Tuam ea in re liberalitatem praedicabunt Croatiae quae adhuc supersunt oppida Liburniaeque Dynastae omnes arciumque praefecti.«; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 176.

Slavni Splitsanin objedinjuje hrvatsko građanstvo, plemstvo i vojništvo u unaprijednoj zahvalnosti za oružje, novac i potrepštine. Ne spominje gospodare dalmatinskih gradova – Mlečane, ali spominje liburnske knezove, prije svega misleći na Frankopane, i zapovjednike tvrđavâ kakvi su primjerice bili Berislavić i Kružić.¹⁰² Zato se završni odlomak Marulićeve pobudnice s pravom može ocijeniti kao ogledni uzorak hrvatskoga rodoljublja. Ali i tu, ponovno, ima etičkoga diskursa. Marulić prepoznaje dva glavna učinka napadačeve strategije: predati se ili napustiti svoja ognjišta. Pomoć bi trebala onemogućiti napadača da ostvari obje ove nakane strateškog značenja. Što je još važnije, Marulić izričito navodi redosljed kako pomoći napadnutim Hrvatima. Tko želi pomoći žrtvi, treba pomoći točno po ovom redosljedu:

1. oružje (*arma*);
2. novac (*pecunia*);
3. potrebite stvari (*res necessariae*).

Marulića zacijelo ne bi zadovoljila puzeća primjena obratnoga redosljeda, koju je, da spomenem najnovije primjere, međunarodna zajednica prvo primijenila na napadnutu Hrvatsku od 1991. godine, a zatim i na napadnutu Bosnu i Hercegovinu od 1992. godine i koja će u političku povijest 20. stoljeća ući pod nazivom »humanitarni pristup međunarodne zajednice«: hrana gdje se može dostaviti, lijekovi kad se mogu dostaviti, novac donekle, oružje nipošto i nikako. Marulićev redosljed *oružje, novac, ostale potrepštine* vrijedi i danas kao mjerilo tko žrtvi stvarno pomaže, a tko ne.

Narav Marulićeva etičkog diskursa najbolje osvjetljava njegova posljednja molba: »ako se pobrineš da se u međuvremenu odmah pošalje prikladna pomoć Panoniji koja je u opasnosti«. ¹⁰³ To je molba koja ne spominje Split, nego Panoniju, molba prema kojoj prednost u pomoći zaslužuje daleki hrvatski sjever. Upravo zato jer razmišlja dugoročno i u okvirima globalnog odnosa snaga između kršćanskog branitelja i islamskog osvajača Maruliću je u proljeće 1522. godine jasno da se i Split i Rim brane, i to najprije i najvećma, na pravcu očekivanog napadačeva prodora u Panoniju. Zato je molba da se najprije pomogne Panoniji potvrda zreloga etičkog promišljanja Marka Marulića, promišljanja koje se temelji na oštroumnim političkim procjenama.¹⁰⁴

¹⁰² Usp. iscrpnu Gligovu raščlambu završnog odlomka Marulićeve poslanice u: Vedran Gligo (ur.), *Govori protiv Turaka* (Split: Logos, 1983), pp. 141–163, na p. 160.

¹⁰³ Marulus, *Epistola*, f. B2v, na p. 460: »atque interim periclitanti Pannoniae opportunum auxilium extemplo mittendum curaveris.«; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 177.

¹⁰⁴ Usp. i dva nedavna kvalifikativa završnog priziva Marulićeve poslanice: Darko Novaković, »Marulić i metafizička dimenzija povijesti«, u: Marko Marulić, *Epistola ad Adrianum VI. P. M. / Poslanica papi Hadrijanu VI. / Epistle to Pope Adrian VI. 1522.* (1994), pp. 33–41, na p. 41: »blijeđa najava onoga što se na europskoj političkoj pozornici doista odigralo«; Tomasović, *Marko Marulić Marul* (1999), p. 94: »proročki memento«.

U tkivo pobudnice, koja je upućena papi i istodobno svoj političkoj Europi, Marulić je upleo novu varijaciju svoga nauka o miru što ga je najsvjetnije bio izložio u *Evangelistariumu*. Da bi posvijestio namisli turskog osvajača, on se poslužio sadržajem, ali ne i imenom »hinjenog mira« (*pax simulata*) iz svoje tipologije mira. Iz nje je također preuzeo, opet po sadržaju a ne i po imenu, pojam »Božjeg mira« (*pax Dei*) da bi naglasio presudnu važnost mira među kršćanskim vladarima kao nužnog preduvjeta za složni obrambeni rat. Iz perspektive prava na samoobranu zagovarao je djelatnu pomoć žrtvi u redosljedu: oružje, novac, ostale potrepštine, a moralno osudio »promatrače pokolja«. Premda je odustao od vlastitog mirovnog pojmovnika koji je razradio u *Evangelistariumu*, on je u etičkom sloju poslanice papi Hadrijanu VI. ustrajno razjašnjavao stvarni sadržaj mira i obrambenog rata, te jasno oblikovao etička načela o miru i obrambenom ratu.

Tema mira u poznim Marulićevim epigramima

Poslanicu papi Hadrijanu VI. Marulić je zaključio molitvom u elegijskim distisima, naslovivši je *Pro Adriano VI. Pontifice Maximo M. Maruli ad Christum oratio*.¹⁰⁵ Izabравši pak molitvu za stihovani završetak poslanice, kako je i dolikovalo pri obraćanju papi, Marulić je morao poštovati generičke obrasce molitve upućene Kristu. Pa ipak, vrijedi zapitati: Kako se ona i njezin završni elegijski distih, analogan oštrici epigrama, odnose prema poslanici i njezinim temeljnim porukama? Koje je od etičkih stavova i pojmova svoje poslanice Marulić pretočio u stihove? Molitveni zazivi, njih šest u nizu, odnose se na poduži popis »prikladnih probitaka« (*apta commoda*), koje je Marulić za papu i kršćanski svijet zaiskao od Krista: uzorno upravljanje Crkvom, takvo predvođenje kršćanskog svijeta koje će turskog osvajača prisiliti da odustane od svojih ratnih ciljeva, opći mir, širenje kršćanstva, spasenje vjernih. Metafora o »vukovima što već razjapljuju ralje«, višestruko korištena u tekstu poslanice, jednoznačno otkriva turskog osvajača, a izričaj »svladani i ukroćeni pogani« (*victi domitique prophani*) uključuje san o konačnoj pobjedi kršćanstva već u »dolini suza«. Obzor Marulićeva molitvenog zaziva poprilično se razlikuje od pragme njegova prijedloga za uspješni obrambeni rat. Mir je izrijekom spomenut samo u izričaju *amor pacis*, da bi bila opjevana ljubav prema miru među vjernim srcima, ostvariteljima i sudionicima Božjeg mira. Završni pak pentametar opisuje Crkvu kao mistično Tijelo Kristovo i ističe papinski autoritet:

¹⁰⁵ »Pro Adriano VI. Pont. Max. M. Maruli ad Christum Oratio.«, u: Marulus, *Epistola*, f. B3r, na p. 462; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 178.

»Udovi svi smo mi, svima nam glava je on.«¹⁰⁶

To je onaj isti doktrinarni oslonac, s pomoću kojega je Marulić papi predlagao prvi korak u svojoj mirotvornoj i obrambenoj strategiji: izmirenje kršćanskih vladara na temelju prisile papinskog autoriteta.

Drukčije je, izravnije i zauzetije, nesputan generičkim obrascima molitve, Marulić propjevao u epigramima, koji su do nas doprli prepisani unutar zbirke *Marci Maruli epigrammata* u rukopisu *Hunter 334*, pohranjenom u Glasgow University Library.¹⁰⁷ Odjeci Marulićeva nauka o miru, kako je on bio ugrađen u poslanicu papi Hadrijanu VI., mogu se uočiti u trima epigramima 18., 19. i 128. Sva tri pozni su plodovi Marulićeve književne radionice. Štoviše, epigram 128., naslovljen *Ad Clementem VII. Pontificem Maximum de eadem familia*, upućen papi prigodom izbora 19. studenog 1523., »po svemu što znamo, posljednja [je] Marulićeva pjesma.«¹⁰⁸ I epigram *De Gallis et Hispanis inter se bellantibus*, 18. u zbirci iz glasgowske knjižnice, s velikom vjerojatnošću može poslužiti kao novo datacijsko uporište. »Sada pak Španjolci i Francuzi zameću bitke,«¹⁰⁹ zabilježio je Marulić opisujući u poslanici papi ratne sukobe među kršćanima u proljeće 1522.

»Strašnom međusobnom mržnjom u žaru jedan na drugog
Bjesne Hispanac i Gal krvavi vodeći rat.«¹¹⁰

glasi prvi elegijski distih 18. epigrama, pa ga je, zbog upozorenja na isti pogubni sukob, Marulić mogao napisati u vrijeme kad je sastavljao poslanicu papi, dakle baš 1522.¹¹¹

Od etičkih uvida iz poslanice Marulić i u 18. epigram preuzima temu izmirenja među kršćanskim vladarima. Za razliku od molitve, u kojoj se služi

¹⁰⁶ L. c.: »Omnes membra sumus, omnibus ille caput.«, ovdje u mom prepjevu na hrvatski.

¹⁰⁷ »Marci Maruli Epigrammata«, prema rukopisu *Hunter 334* u Glasgow University Library *editio princeps* priredio Darko Novaković, *Colloquia Maruliana* 6 (1997), pp. 33–77; Marko Marulić, *Glasgowski stihovi*, preveo i priredio Darko Novaković (Zagreb: Matica hrvatska, 1999). Ubuduće navodim potonje, emendirano izdanje.

¹⁰⁸ Dokaze za dataciju 128. epigrama vidi u: Darko Novaković, »Komentar«, u: Marko Marulić, *Glasgowski stihovi*, preveo i priredio Darko Novaković (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), pp. 123–217, na p. 206. Usp. i Darko Novaković, »Dva nepoznata Marulićeva rukopisa u Velikoj Britaniji: *MS.ADD.A.25* u oxfordskoj Bodleiani i *Hunter 334* u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgowu«, *Colloquia Maruliana* 6 (1997), pp. 5–80, na p. 18.

¹⁰⁹ Marulus, *Epistola*, f. A3v, na p. 454: »Nunc autem Hyspani cum Gallis miscent praelia.«; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 171.

¹¹⁰ Marulić, *Glasgowski stihovi*, pp. 22–23, na p. 22:

»Inter sese odiis nimio furore calentes
Gallus et Hispanus bella cruenta gerunt.« (18,1–2)

¹¹¹ Vidi drukčije obrazloženje na temelju spomena velikih turskih osvajanja, ali s nastućivanjem gotovo istog razdoblja u kojem je epigram nastao – nakon pada Beograda 1521.: Novaković, »Komentar«, u: Marko Marulić, *Glasgowski stihovi*, p. 145.

pjesničkim izričajem *amor pacis*, ovdje izrijekom pjeva o nuždi izmirenja, koje bi formalnopravno bilo potvrđeno ugovorom o miru: »da sklope ugovore o miru« (*foedera pacis ament*, 18, 8), pri čemu se ugovor pojavljuje u množini – isključivo iz metričkih razloga. Neposredni učinak takva mirovnog ugovora bio bi udar na osvajača »zduženim silama« (*viribus ... iunctis*, 18, 9–10). Dakle, od pet susljednih koraka svoga obrambenoga programa, što ga je izložio papi Hadrijanu VI., Marulić u elegijske distihe 18. epigrama uobličuje prva dva koraka: izmirenje i obrambeni savez kršćanskih zemalja.

Istu temu ali drugim sredstvima obradio je splitski pjesnik u 19. epigramu *In discordiam principum Christianorum*. U stihove je pretočio Ezopovu basnu o žabi i mišu,¹¹² namijenivši joj istu funkciju kao i u proznom tkivu pobudnice – upozoriti da »naši kraljevi« svojom neslogom omogućuju ratne uspjehe barbarskog neprijatelja (19, 5–8). K tomu, *commune periculum* (19, 11) onaj je etički nazivak kojim se je u poslanici Hadrijanu VI. poslužio pri izricanju etičkog načela: »Zajedničku opasnost treba odbiti zajedničkim oružjem.«

U svom posljednjem epigramu Marulić se iznovice obratio papi, ovoga puta novoizabranom papi Klementu VII. Možda je baš izbor adresata utjecao da je u epigram preslikao strukturu poslanice upravljene Hadrijanu VI.: nakon pohvale vladarske loze Medici, prvi je dio tužaljka *de calamitatibus* (128, 15–26), a drugi praktička, iako reducirana izvedenica obrambene strategije kršćanskoga Zapada (128, 27–32). Svi bi zaraćeni kršćanski vladari morali zaključiti ugovore o miru:

»Da se udruže svi, trajan da zaključe mir,«¹¹³ pri čemu Marulić ovdje ponavlja izričaj »da sklope ugovore o miru« (*foedera pacis ament*, 18, 8) iz epigrama o zaraćenim Francuzima i Španjolcima. Tako ustanovljeni mir među kršćanima bio bi zacijelo *pax Dei*, što Marulić dodatno pojačava dvaput ponavljajući da su sudionici takva mira »jednodušni« (*unanimes*, 128, 29 i 128, 31), s kojim je pridjevom izrijekom opisao tu vrstu mira u *Evangelistariumu*. Taj mir ne bi bio sam sebi svrhom – jer bi omogućio brz udar na osvajača. Etičke poruke 128. epigrama, Marulićeve književne oporuke, iste su kao i u njegovu 18. epigramu: izmirenje među kršćanima i zajednička obrana od nemilosrdnog silnika.

Od pet točaka, koje je sadržavao Marulićev prijedlog papi Hadrijanu VI., Marulić je u poznim epigramima poticao na postignuće prvih dvaju koraka. *Pax Dei*, prvi Marulićev zahtjev, u ondašnjim je europskim političkim prilikama bio i najteže ostvariv, a o njemu je ovisilo ostvarenje cijelog Maru-

¹¹² Marulus, *Epistola*, f. B1r, na p. 457; Marulić, »Pismo papi Hadrijanu VI«, p. 173.

¹¹³ Marulić, *Glasowski stihovi*, p. 108:

»Omnes ut pariter foedera pacis ament,« (128, 28). Usp. i stih:

»Christicolam populum si cogas foedus in unum« (128, 13).

liceva obrambenog programa, ponajviše pokretanje uspješnog obrambenog rata. Unatoč podužoj agoniji europskoga Zapada, valjano etičko obrazloženje nije dostajalo za uspješno političko ostvarenje. Nakon poslanice i molitve Maruliću nije preostalo ništa drugo doli pozivati na izmirenje među kršćanima: iz epigrama u epigram, opet i opet, do posljednjeg stiha.

Zaključak

Nauk o miru Marko je Marulić postupno razradio u četirima svojim latinskim djelima: *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (1506), *Quinquaginta parabolae* (1510), *Evangelistarium* (1516) i *Epistola ad Adrianum VI. Pont. Max.* (1522). Za temu mira ciljano se pripremao, jer je, počevši od osamdesetih godina 15. stoljeća, u rukopisu *Repertorium* za nazivke *pax* i *bellum* prikupio vrijednu građu, osobito iz Tukidida, Cicerona i Augustina.

Pišući poglavlje *De pace colenda* u *De institutione*, Marulić je nizove odabranih primjerā metodički usmjeravao prema definicijama za različite »vrste mira« (*pacis genera*). Već je u toj prvoj fazi svoga naučavanja o miru uveo važno razlikovanje *mundana pax* – *divina pax*, te prvi put izložio zadaće svjetovnog vladara u očuvanju mira (*in pace conservanda*). Opširno je pak obradio dva izopačenja mira: *pax mala* i *pax simulata*. Izlaganje o miru završio je Pseudo-Augustinovom definicijom mira.

Marulićeva zbirka *Quinquaginta parabolae* sadržavala je dvije parabole o miru. U osmoj je Marulić usporedio mir dobrih ljudi i mir sa samim sobom na razini ostvarivosti, a dvadesetoj protumačio odnos mira duše i tijela prema miru nebeskog blaženstva. Birajući nazivlje i značenje za obrađene vrste mira nadahnjivao se Augustinovim djelom *De civitate Dei*.

Tipologiju mira, koju je započeo razvijati u *De institutione*, Marulić je u potpunosti razradio u *Evangelistariumu*, gdje je temi mira posvetio četiri poglavlja knjige o ljubavi. Ta je tipologija, u svom razvijenom obliku, sadržavala sljedeće vrste mira:

1. *pax publica*, odnosno *pax externa*, mir države s vanjskim svijetom, uveden u razlikovnom paru s *pax privata*;
2. *pax privata*, odnosno *pax domestica*, isto što i *pax cum aliis composita*, mir pojedinca s drugim pojedincima, uveden u razlikovnom paru s *pax publica*;
3. *pax Dei*, odnosno *pax servorum Dei*, koji tvore jednodušni u vjeri, ljubavi i pomaganju, prepoznat i kao *pax Cristi*, a uveden u razlikovnom paru s *pax mundana*;

4. *pax mundana*, društveni mir koji dopušta razlike u mišljenju i življenju, a zahtijeva jedino uzajamno odreknuće od nepravde i uvreda, uveden u razlikovnom paru s *pax Dei*;
5. *pax bona*, ishod pravednog rata, uveden u komplementarnom paru s *bellum iustum*;
6. *pax animae et corporis*, mir u kojem se tijelo mora podložiti i trajno pokoravati duhu, mir postignut i održiv samo uz velike napore, shvaćen kao sredstvo da se postigne *pax aeterna*;
7. *pax aeterna*, odnosno *sempiterna quies*, isto što i *caelestis beatitudinis pax* u *Quinquaginta parabola*e, plod mira duše i tijela.

Etički vrednujući pristanak uza zle nakane ili čine, Marulić je svoju tipologiju mira dopunio i dvjema vrstama izopačenog mira:

8. *pax mala*, suglasnost sa zlim nakanama drugih, uvedena u opreci spram *bellum bonum*;
9. *pax simulata*, prijetvorno ponašanje prije zločina.

Marulić je svoju tipologiju mira gradio s pomoću razlikovanjā, a ne po hijerarhijskoj ljestvici, kako je to Augustin ponudio u *De civitate Dei*. Razlikujući javni od privatnog mira, Marulić je upozorio na razliku između ugovora među državama i sloge među ljudima. A razlikovanje između Božjega i svjetovnoga mira utemeljio je na razlici između ljubavi i tolerancije. Dakako, Marulićeva tipologija mira može se hijerarhijski urediti pa usporediti s Augustinovim katalogom mira. Tada biva posve očitim da Augustinovu pojmu *pax hominum* u značenju »uređena sloga« (*ordinata concordia*) odgovara trostupanjaska struktura u Marulićevoj tipologiji: na prvom stupnju *pax mundana* koja počiva na toleranciji; na drugom stupnju *pax privata*, koja se temelji upravo na slozi i zato se gotovo podudara s Augustinovim pojmom *pax hominum*; na trećem stupnju *pax Dei*, mir među ljudima utemeljen na istoj vjeri i uzajamnoj ljubavi.

Kao i u *De institutione*, Marulić je i u *Evangelistariumu* obradio dva izopačenja mira: »loš mir« kao suglasnost sa zlom bilo činjenjem ili nečinjenjem i »hinjeni mir« kao pripremu za zločin. Pritom svoje uvide o hinjenom miru nije produbio ili dodatno obrazložio. Štoviše, postupio je primjerenije egzemplariju nego spekulativnom teološkom diskursu, koji uključuje filozofske uvide.

U *Evangelistariumu* se Marulić predstavio i kao teoretičar rata: pravednim je nazvao rat koji se vodi da bi se postigao čestit mir; dobrim je nazvao rat koji se vodi da bi se razbio zao mir. O ratu je, dakle, razglabao samo onoliko koliko je bilo nužno da bi protumačio pojmove *pax bona* i *pax mala*.

U poslanici koju je 1522. uputio papi Hadrijanu VI. Marulić je ponudio novu varijaciju svoga nauka o miru. Da bi opisao nakane turskog osvajača pri sklapanju mirovnog ugovora s Mlečanima, on je uveo nazivak »prividni mir« (*pax adumbrata*), a da se istodobno poslužio pojmom »hinjenog mira« (*pax simulata*) iz svoje tipologije mira. Iz nje je također preuzeo, opet po sadržaju, a ne i po imenu, pojam »Božjeg mira« (*pax Dei*) da bi kršćanske vladare pozvao na izmirenje, formalnoppravno utanačeno ugovorom o miru. Papi je predložio obrambeni rat kojim bi savez kršćanskih vladara odbio napad turskog osvajača. Iz perspektive prava na samoobranu zagovarao je djelatnu pomoć napadnutom savezniku u redosljedu: oružje, novac, ostale potreštine, a moralno osudio »promatrače pokolja«. Premda je odustao od pojmova razrađenih u *Evangelistariumu*, on se u etičkom sloju poslanice papi Hadrijanu VI. poslužio značenjem, premda ne i nazivcima svojih pojmova hinjenog i Božjeg mira te jasno oblikovao etička načela o miru i obrambenom ratu.

Svoj obrambeni program iz poslanice u poznim je epigramima reducirao samo na dva polazna koraka: izmirenje i obrambeni savez kršćanskih zemalja.

Prouka teme mira u Marulićevim latinskim djelima otkriva nam Marulića etičara, koji svoje zaključke gradi od misaonog supstrata koji je nešto uistinu drugo od gradbenoga tkiva Marulićeva književnog postupka i nešto uistinu drugo od kršćanskoga nadahnuća Marulićeva teološkog diskursa i kerigmatškog umijeća. Marulić uspijeva biti etičarem neovisno o žanrovskom okviru svoga spisa: unutar bujnoga egzemplarija, u sklopu moralnoteološkog sustava ili ispod pobudnog plašta poslanice upućene papi. Tu sastavnicu izvornoga etičkog diskursa u Marulićevim djelima valja i ubuduće prepoznavati, raščlanjivati, prosuđivati, promišljati – filozofski. A istraživanje razvoja Marulićeva nauka o miru može poslužiti kao ogledni primjer kako se može proučavati filozofska sastavnica Marulićeva djela i kakve ishode takvo dijakonijsko istraživanje može polučiti.

VRELA

Marcus Marulus Spalatensis. 1506. *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*. (Impressit Venetijs presbiter Franciscus Lucensis de consortibus Cantor Ecclesiae S. Marci. Et Bernardinus de Vitalibus Venetus. Regnante Serenissimo Principe r. D. D. Leonardo Lauredano Dei gratia Inclyto Duce Venetiarum Anno Domini M.D.vj. Die. x. mensis Februarij. Poglavlje »De pace colenda«, ff. o4r-o8v, p1r.

Marcus Marulus. 1510. *Quinquaginta parabolae* (Venetijs per Laurentium de Rosis Tervisinum.), ff. 1–31. Podatak o godini izdanja utvrđen prema nadnevku u posveti Tomi Nigru. Podaci o mjestu izdanja i tiskaru prema kolofonu na f. 29v. »De pace cum aliis et secum habenda. Para.[bola] viii.«, na ff. 6r-6v; »De quinque sensuum pugna. Parabo.[la] xx.«, na ff. 12v-13r.

Marcus Marulus Spalatensis. 1516. *Evangelistarium* (Venetijs Industria ac summa diligentia Francisci de consortibus lucensis Sacerdotis integerrimi in aedibus Iacobi leuci, impressoris accuratissimi. Impensis vero Melchioris sessae, M.D.xvi. Mense Maio Leonardo Lauretano principe optimo.). Podaci o mjestu izdanja i tiskaru prema kolofonu na f. 151v. Četiri poglavlja o miru u: »Liber Quartus Charitatis«, capp. v.-viii., ff. 73v-77v. »Franciscus lucensis ad lectorem.«, f. 151v.

Marcus Marulus Spalatensis. [1519]. *Evangelistarium* (Apud inclytam Basileam, in officina Adae Petri correcte recognitum, atque excusum). Podaci isključivo s naslovnice. Četiri poglavlja o miru u: »Liber quartus, de charitate et iis quae charitatem consequuntur vel evacuant.«, Ca. V-VIII, pp. 198–208.

Marcus Marulus Spalatensis. 1522. *Epistola ... ad Adrianum VI. Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus, et exhortatio ad communem omnium christianorum unionem et pacem*. (Impressa Romae per B. V. Anno D. M.D.XXII. pridie kalendas maii), ff. Ai-Aiv, Bi-Biii. Podaci o mjestu izdanja i tiskaru prema *explicitu*.

Marcus Marulus Spalatensis. 1529. *Evangelistarium* (Apud inclitam Coloniam. 1529). Podaci isključivo s naslovnice. Četiri poglavlja o miru u: »Liber quartus, de Charitate & iis quae charitatem consequuntur vel evacuant.«, Ca. V-VIII., pp. 244–257.

Marcus Marulus. 1924. »Repertorium librorum«, pp. 14–18, u: »Nobili Domini Marci Maruli testamentum« [14. srpnja 1521.], pp. 9–27, u: Petar Kolendić, *Marulićeva oporuka* (Split: Naklada Splitske općine). Usp. u istom izdanju: »Inventarium librorum eximii viri domini Marci de Marulis factum per nobilem dominum Aloysium de Papalibus et dominum Petrum de Gregoriza, commissarios suos, et dominum Valerium de Marulis, fratrem eiusdem, ac dominum Johannem de Cindris« [14. siječnja 1524.], pp. 28–32.

Marko Marulić / Marcus Marulus. 1969. »Pismo papi Hadrijanu VI. / Epistola ad Adrianum VI. Pont. Max.«, nepotpuno izdanje, preveo Veljko Gortan, u: Veljko Gortan i Vladimir Vratović (priredili / digesserunt), *Hrvatski latinisti / Croatici auctores qui Latine scripserunt I*, Pet stoljeća hrvatske književnosti 2 (Zagreb: Matica hrvatska / Zora, 1969), pp. 308–313.

Marcus Marulus. 1979. »Quinquaginta parabolae«, ff. 1–29, faksimil izdanja iz 1510. objavljen u: Marko Marulić, *Latinska djela I*, preveo i uredio Branimir Glavičić (Split:

Čakavski sabor), na pp. 315–369. Faksimil je nepotpun: izostavljeno je kazalo »Tituli Paraboliarum« na ff. 2v-3r. Vidi i hrvatski prijevod: »Priče«, preveo Milan Pavelić, dočtjerao, dopunio i bilješke dodao dr. Branimir Glavičić, pp. 137–224.

Marcus Marulus Spalatensis. 1983. »Epistola ... ad Adrianum VI. Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus, et exhortatio ad communem omnium christianorum unionem et pacem.«, ff. Ai-Aiv, Bi-Biii, faksimil izdanja iz 1522. objavljen u: Vedran Gligo (ur.), *Govori protiv Turaka / Orationes contra Turcas* (Split: Logos, 1983), pp. 449–462, uz hrvatski prijevod: Marko Marulić Splićanin, »Pismo papi Hadrijanu VI o nevoljama koje nahrupljuju i poticaj za opće jedinstvo i mir svih kršćana«, preveli Veljko Gortan i Vedran Gligo, na pp. 165–181.

Marcus Marulus Spalatensis. 1985. »Evangelistarium II« [1516], u: Marko Marulić, *Evangelistar II*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić, Sabrana djela Marka Marulića 5 (Split: Književni krug), II. IV–VII, pp. 425–745. O izdanjima prema kojima je priređen latinski izvornik usp. Branimir Glavičić, »Uvodna riječ«, u: Marko Marulić, *Evangelistar I*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić, Sabrana djela Marka Marulića 4 (Split: Književni krug, 1985), pp. 9–11, na p. 10.

Marcus Marulus Spalatensis. 1986. »De institutione bene vivendi per exempla sanctorum I« [1506], u: Marko Marulić, *Institucija I*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić, Sabrana djela Marka Marulića 6 (Split: Književni krug, 1986), pp. 275–451. O izdanjima prema kojima je priređen latinski izvornik usp. Branimir Glavičić, »Uvodna riječ«, pp. 9–10. na p. 10.

Marcus Marulus Spalatensis. 1987. »De institutione bene vivendi per exempla sanctorum II« [1506], u: Marko Marulić, *Institucija II*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić, Sabrana djela Marka Marulića 7 (Split: Književni krug, 1986), pp. 371–645; poglavlje »De pace colenda«, l. III, cap. VI, na pp. 433–443, a njegov hrvatski prijevod »O gajenju mira« na pp. 101–113.

Marcus Marulus. 1988. »Repertorium librorum« u: Hrvoje Morović, »Biblioteka Marka Marulića«, u: Hrvoje Morović, *Izbor iz djela*, tekstove odabrala i uredila Neda Anzulović (Split: Književni krug, 1988), pp. 91–118, na pp. 96–101.

Marulus, Marcus. 1992. »Quinquaginta parabola«, u: Marko Marulić, *Latinska manja djela I*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić (Split: Književni krug), pp. 387–441. U izdanju latinskoga teksta izostavljeno je kazalo »Tituli Paraboliarum«.

Marko Marulić. 1994. *Epistola ad Adrianum VI. P. M. / Poslanica papi Hadrijanu VI. / Epistle to Pope Adrian VI. 1522.* (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka; Zagreb: Kršćanska sadašnjost; Split: 'Crkva u svijetu'; Split: Zbornik 'Kačić', 1994), trojezično latinsko-hrvatsko-englesko izdanje s pretiskom prvoga izdanja poslanice u zasebnom svesku. Uključuje: »Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pontificem Maximum de calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem et pacem«, [latinski tekst priredio Darko Novaković], pp. 53–68; »Poslanica gospodina Marka Marulića Splićanina Hadrijanu VI. Vrhovnom svećeniku o sadašnjim nevoljama i pobudnica za općekršćansko ujedinjenje i mir«, [hrvatski prijevod Veljka Gortana i Vedrana Gliga redigirao Darko Novaković], pp.

69–85; »The epistle of Marko Marulić of Split to Pope Adrian VI. about present misfortunes and a call to union and peace of all Christians«, prevod na engleski Vera Andrassy, pp. 87–103.

Marcus Marulus. 1997. »Epigrammata«, prema rukopisu *Hunter 334* u Glasgow University Library editio princeps priredio Darko Novaković, *Colloquia Maruliana* 6 (1997), pp. 33–77.

Marcus Marulus. 1998. *Repertorium* I. (A–F), e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug).

Marko Marulić. 1999. *Glasgowski stihovi*, preveo i priredio Darko Novaković (Zagreb: Matica hrvatska).

Marcus Marulus. 2000. *Repertorium* III. (P–Z), e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug).

LITERATURA

Auctor incertus (Pseudo-Augustin). 1841. *Sermones suppositii de Scripturis*, PL 39.

Augustinus, Aurelius. 1841. *De civitate Dei*, I. 19, cap. 13, PL 41 (Parisiis, 1841), col. 640.

Augustin, Aurelije. 1996. *O državi Božjoj / De civitate Dei*, svezak treći (knjige XIX–XXII), dvojezično latinsko-hrvatsko izdanje, s latinskog izvornika preveo Tomislav Ladan (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996).

[Berić, Dušan]. 1950. *Katalog izložbe u Papalićevoj palači u Splitu priredene od 8. do 22. X. 1950. godine prigodom petstogodišnjice rođenja Marka Marulića* (Split: Odbor za proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića u Splitu). »Knjige iz biblioteke Marka Marulića«, pp. 36–41, nepouzdano.

Biblia cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos s. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doehring, P. I–IV. (Vennetiis: <Bonetus Locatellus> pro Octaviano Scoto, 1489). HC *3168

Cicero, Marcus Tullius. 1994. *De officiis / Vom rechten Handeln*, lateinisch und deutsch, herausgegeben und übersetzt von Karl Büchner (Zürich: Artemis & Winkler Verlag).

Cicerone, Marco Tullio. 1994. *Dello stato*, a cura di Anna Resta Barrile, dvojezično latinsko-talijansko izdanje spisa *De re publica* (Milano: Arnoldo Mondadori editore).

Filipović, Vladimir. 1950. »Osnovi etičko-filozofske orijentacije Marka Marulića«, u: Josip Badalić i Nikola Majnarić (ur.), *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950* (Zagreb: JAZU), pp. 279–298.

Filipović, Vladimir. 1983. »Osnovi etičko-filozofske orijentacije Marka Marulića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 9 (1983), pp. 3–22.

Glavičić, Branimir. 1979. »[Uvod]«, uz hrvatski prijevod: »Priče«, u: Marko Marulić, *Latinska djela I*, preveo i uredio Branimir Glavičić (Split: Čakavski sabor), na pp. 139–143.

Gligo, Vedran (ur.). 1983. *Govori protiv Turaka* (Split: Logos). Nenaslovljeni Gligov članak uz prijevod Marulićeve poslanice papi Hadrijanu VI. na pp. 141–163.

Jozić, Branko i Lučin, Bratislav. 1999. *Bibliografija Marka Marulića. Prvi dio: Tiskana djela (1477–1997)* (Split: Književni krug / Marulianum).

Jurić, Šime i Frkin, Vatroslav. 1991. »Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj. IV. Zbirka inkunabula u knjižnicama Franjevačke provincije sv. Jeronima. Drugi dio.«, *Croatia Christiana Periodica* 15/27 (1991), pp. 182–261. »Split /Poljud/ – Samostan Uznesenja Gospina«, nn. 1–26, pp. 242–249; Marulićev primjerak Biblije opisan u n. 4, na p. 243, sign. Ink. 18.

Kleinhans, A. 1962. »Nikolaus von Lyra«, *Lexikon für Theologie und Kirche* 7 (Freiburg: Herder), coll. 992–993.

Kolendić, Petar. 1924. *Marulićeva oporuka* (Split: Naklada Splitske općine).

Ladan, Tomislav. 1975. »Marulićev Syllabus«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1, pp. 185–232.

Lučin, Bratislav. 1997. »*Studia humanitatis* u Marulićevoj knjižnici«, *Colloquia Maruliana* 6 (1997), pp. 169–203.

Martinović, Ivica. 1999. »Književni žanrovi hrvatskih filozofa od Stojkovića do Boškovića«, u: *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata*, a cura di Fedora Ferluga Petronio (Udine: Università degli Studi di Udine / Forum), pp. 107–116, o Maruliću na p. 109.

Martinović, Ivica. 2000. »Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća«, u: Pavo Barišić (ur.), *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju), pp. 69–151, o Maruliću na pp. 79–84, 90, 130–131, 140–141, 148, 150.

Marulić, Marko. 2000. *Antologija: Izbor iz poezije i proze*, sastavio Mirko Tomasović (Zagreb: Konzor).

Morović, Hrvoje. 1971. »Biblioteka Marka Marulića«, u: Hrvoje Morović, *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, Dio I. (Zagreb: Društvo bibliotekara Hrvatske), pp. 59–89.

Hrvoje Morović, »Biblioteka Marka Marulića«, u: Hrvoje Morović, *Izbor iz djela*, tekstove odabrala i uredila Neda Anzulović (Split: Književni krug, 1988), pp. 91–118.

Novaković, Darko. 1992. »Marulićeve parabole i tradicija tropološkoga pripovijedanja«, u: Marko Marulić, *Latinska manja djela I*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1992), pp. 307–325.

Novaković, Darko. 1994. »Marulić i metafizička dimenzija povijesti«, u: Marko Marulić, *Epistola ad Adrianum VI. P. M. / Poslanica papi Hadrijanu VI. / Epistle to Pope Adrian VI. 1522.* (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka; Zagreb: Kršćanska sadašnjost; Split: 'Crkva u svijetu'; Split: Zbornik 'Kačić', 1994), pp. 33–41. Vidi i engleski prijevod: »Marulić and the metaphysical dimension of history«, pp. 43–52.

- Novaković, Darko. 1997. »Dva nepoznata Marulićeva rukopisa u Velikoj Britaniji: MS.ADD.A.25 u oxfordskoj Bodleiani i Hunter 334 u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgou«, *Colloquia Maruliana* 6 (1997), pp. 5–80.
- Novaković, Darko. 1998. »Zašto nam je važan Marulićev Repertorij?«, *Colloquia Maruliana* 7 (1998), pp. 9–26.
- Novaković, Darko. 1999. »Marulićevi glasgowski stihovi«, u: Marko Marulić, *Glasgowski stihovi*, preveo i priredio Darko Novaković (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), pp. 253–270.
- Runje, Petar. 1993. »O nekim izdanjima *Quinquaginta parabolae* i *De humilitate et gloria Christi* Marka Marulića«, *Colloquia Maruliana* 2 (1993), pp. 9–12.
- Runje, Petar. 1994. »O ranim izdanjima *Evangelistara* i *Institucije*«, *Colloquia Maruliana* 3 (1994), pp. 93–98.
- Stepanić, Gorana. 2000. »*Quinquaginta parabolae*: tipologija površinskih narativnih struktura«, *Colloquia Maruliana* 9 (2000), pp. 419–430.
- Šegvić-Belamarić, Inge i Belamarić, Joško. 1995. *Stare i rijetke knjige iz knjižnice Klasične gimnazije u Splitu: Bibliofilski prilog povijesti humanizma u Dalmaciji / Old and Rare Books from the Library of the Classical Grammar School in Split: A Bibliophile's Contribution to the History of Humanism in Dalmatia* (Split: I. gimnazija i Glavno povjerenstvo Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine). Osobito poglavlje: »Povijest Klasične gimnazije u Splitu i njene biblioteke u okviru povijesti knjige i školstva u Dalmaciji«, pp. 17–47; »The history of the Classical Grammar School in Split and its library in relation to the history of the book and education in Dalmatia«, pp. 181–210.
- Šimundža, Drago. 1992. »Biblijsko-teološke i literarno-didaktičke značajke Marulićevih parabola«, u: Marko Marulić, *Latinska manja djela I*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1992), pp. 287–306.
- Tomasović, Mirko. 1989. *Marko Marulić Marul* (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1989).
- Tomasović, Mirko. 1999. *Marko Marulić Marul* (Zagreb: Erasmus Naklada; Split: Književni krug / Marulianum; Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999).
- Thucydides Atheniensis historiographus. 1550. *De bello Peloponnesium Atheniensiumque libri octo*. Laurentio Valla interprete; et nunc a Conrardo [sic!] Heresbachio ad Graecum exemplar diligentissime recogniti. (Coloniae excudebat Iaspas Gennepaeus, Anno M. D. L.).
- Tukidid. 1957. *Povijest peloponeskog rata*, preveo Stjepan Telar (Zagreb: Matica hrvatska).
- Zaninović, Antonin. 1950. »Marulićeve knjige u Dominikanskoj knjižnici u Splitu«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950*, uredili Josip Badalić i Nikola Majnarić (Zagreb: JAZU, 1950), pp. 299–310, tabb. I–VI.

MARULIĆEV ETIČKI NAUK O MIRU

Sažetak

Nauk o miru Marko je Marulić izložio u četirima svojim latinskim djelima: *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (1506), *Quinquaginta parabolae* (1510), *Evangelistarium* (1516) i *Epistola ad Adrianum VI. Pont. Max.* (1522). Tim je izdanjima prethodio rukopis *Repertorium*, u kojem je Marulić, počevši od osamdesetih godina 15. stoljeća, za nazivke *pax* i *bellum* prikupio vrijednu građu, osobito iz Tukidida, Cicerona i Augustina.

Pišući poglavlje *De pace colenda* u *De institutione*, Marulić je nizove odabranih primjera metodički usmjeravao prema definicijama za različite »vrste mira« (*pacis genera*). Već je u toj prvoj fazi svoga naučavanja o miru uveo važno razlikovanje *mundana pax* – *divina pax*, te prvi put izložio zadaće svjetovnog vladara u očuvanju mira (*in pace conservanda*). Slijedeći Cicerona, opravdavao je rat isključivo radi postignuća mira. Opširno je pak obradio dva izopačenja mira: *pax mala* i *pax simulata*.

Marulićeva zbirka *Quinquaginta parabolae* sadržavala je dvije parabole o miru. U osmoj je Marulić usporedio mir dobrih ljudi i mir sa samim sobom u pogledu ostvarivosti, a u dvadesetoj protumačio odnos mira duše i tijela prema miru nebeskog blaženstva. Birajući nazivlje i značenje za obrađene vrste mira nadahnjivao se Augustinim djelom *De civitate Dei*.

Tipologiju mira, koju je započeo razvijati u *De institutione*, Marulić je u potpunosti razradio u *Evangelistariumu*. Ona je sadržavala sljedeće vrste mira:

1. *pax publica*, odnosno *pax externa*, mir države s vanjskim svijetom, uveden u razlikovnom paru s *pax privata*;

2. *pax privata*, odnosno *pax domestica*, isto što i *pax cum aliis composita*, mir pojedinca s drugim pojedincima, uveden u razlikovnom paru s *pax publica*;

3. *pax Dei*, odnosno *pax servorum Dei*, koji tvore jednodušni u vjeri, ljubavi i pomaganju, prepoznat i kao *pax Cristi*, a uveden u razlikovnom paru s *pax mundana*;

4. *pax mundana*, društveni mir koji dopušta razlike u mišljenju i življenju a zahtijeva jedino uzajamno odreknuće od nepravde i uvreda, uveden u razlikovnom paru s *pax Dei*;

5. *pax bona*, ishod pravednog rata, uveden u komplementarnom paru s *bellum iustum*;

6. *pax animae et corporis*, mir u kojem se tijelo mora podložiti i trajno pokoravati duhu, mir postignut i održiv samo uz velike napore, shvaćen kao sredstvo da se postigne *pax aeterna*;

7. *pax aeterna*, odnosno *sempiterna quies*, isto što i *caelestis beatitudinis pax* u *Quinquaginta parabolae*, plod mira duše i tijela.

Etički vrednujući pristanak uza zle nakane ili čine, Marulić je svoju tipologiju mira dopunio i dvjema vrstama izopačenog mira:

8. *pax mala*, suglasnost sa zlim nakanama drugih, uvedena u opreci spram *bellum bonum*;

9. *pax simulata*, prijetvorno ponašanje prije zločina.

Marulić je svoju tipologiju mira gradio s pomoću razlikovanja, a ne po hijerarhijskoj ljestvici, kako je to Augustin ponudio u *De civitate Dei*. Razlikujući javni od privatnog mira, Marulić je upozorio na razliku između ugovora među državama i sloge među ljudima. A razlikovanje između Božjega i svjetovnoga mira utemeljio je na razlici između ljubavi i tolerancije. Dakako, Marulićeva tipologija mira može se hijerarhijski urediti pa usporediti s Augustinovim katalogom mira. Tada biva posve očitim da Augustinovu pojmu *pax hominum* u značenju »uređena sloga« (*ordinata concordia*) odgovara trostupanjska struktura u Marulićevoj tipologiji: na prvom stupnju *pax mundana* koja počiva na toleranciji; na drugom stupnju *pax privata*, koja se temelji upravo na slozi i zato se gotovo podudara s Augustinovim pojmom *pax hominum*; na trećem stupnju *pax Dei*, mir među ljudima utemeljen na istoj vjeri i uzajamnoj ljubavi.

U *Evangelistariumu* se Marulić predstavio i kao teoretičar rata. Nazivke *bellum iustum* i *bellum bonum* uveo je da bi protumačio pojmove *pax bona* i *pax mala*. Spoznaje o *bellum iustum* crpio je iz Cicerona, Augustina i Nikole iz Lyre, a za pojam *bellum bonum* nadahnuće je najvjerojatnije pronašao u Tukidida.

U poslanici, koju je 1522. uputio papi Hadrijanu VI., Marulić je ponudio novu varijaciju svoga nauka o miru. Da bi opisao nakane turskog osvajača pri sklapanju mirovnog ugovora s Mlečanima, on je uveo nazivak »prividni mir« (*pax adumbrata*), a da se istodobno poslužio pojmom »hinjenog mira« (*pax simulata*) iz svoje tipologije mira. Iz nje je također preuzeo, opet po sadržaju a ne i po imenu, pojam »Božjeg mira« (*pax Dei*) da bi kršćanske vladare pozvao na izmirenje, formalnopravno utanačeno ugovorom o miru. Papi je predložio obrambeni rat kojim bi savez kršćanskih vladara odbio napad turskog osvajača. Iz perspektive prava na samoobranu zagovarao je djelatnu pomoć napadnutom savezniku u redosljedu: oružje, novac, ostale potrepštine. Moralno je osudio »promatrače pokolja«. U etičkom sloju poslanice papi Hadrijanu VI. poslužio se pojmovima hinjenog i Božjeg mira ne posegnuвши za vlastitim nazivcima, te jasno oblikovao etička načela o miru i obrambenom ratu.

MARKO MARULIĆ'S ETHICAL DOCTRINE ON PEACE

Summary

Marko Marulić expounded his doctrine on peace in four of his Latin works: *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (1506), *Quinquaginta parabolae* (1510), *Evangelistarium* (1516), and *Epistola ad Adrianum VI. Pont. Max.* (1522). The former publications were preceded by *Repertorium*, a manuscript in which Marulić, starting from the 1480s, compiled a considerable number of entries related to *pax* and *bellum*, Thucydides, Cicero, and Augustine being his main sources.

In the chapter *De pace colenda* of his *De institutione* the sequences of the selected examples were being methodologically arranged in order to define different »types of peace« (*pacis genera*). It was at this early stage of his study of peace that he introduced a significant distinction *mundana pax* – *divina pax*, and presented, for the first time, the list of responsibilities a sovereign head was to abide by in maintaining peace (*in pace conservanda*). Sharing Cicero's view, Marulić justified war only as a means of achiev-

ing peace. Yet, in great detail he described two types of perverted peace: *pax mala* and *pax simulata*.

Marulić's collection *Quinquaginta parabolae* comprised two parables on peace. In the eighth parable he compared peace of the good people with the peace with oneself in view of its achievement, and in the twentieth parable he expounded the peace of the body and soul in relation to the peace of the heavenly beatitude. With regard to his terminology and meaning of certain types of peace, he drew inspiration from Augustine's *De civitate Dei*.

The typology of peace to which he had set the basis of in his *De institutione*, Marulić fully developed in *Evangelistarium*. The latter contained the following types of peace:

1. *pax publica*, that is, *pax externa*, peace of a state with the external world, as opposed to *pax privata*;
 2. *pax privata*, *pax domestica*, or *pax cum aliis composita*, peace of an individual with other individuals, as opposed to *pax publica*;
 3. *pax Dei*, that is, *pax servorum Dei*, achieved by all those unanimous in faith, love, and charity, also recognized as *pax Christi*, as opposed to *pax mundana*;
 4. *pax mundana*, social peace which tolerates difference in opinion and way of life, but calls for the mutual denial of injustice and offences, as opposed to *pax Dei*;
 5. *pax bona*, the result of a just war, introduced in the complementary pair with *bellum iustum*;
 6. *pax animae et corporis*, peace in which the body is subjected to the soul at all times, peace achieved and maintained only through great efforts, and viewed as a means of accomplishing *pax aeterna*;
 7. *pax aeterna*, that is, *sempiterna quies*, the same as *caelestis beatitudinis pax* in *Quinquaginta parabolae*, the fruit of the peace of the soul and body.
- In his ethical evaluation of evil intentions or deeds, Marulić broadened his typology with two types of perverted peace:
8. *pax mala*, conformity to evil intentions of others, as opposed to *bellum bonum*;
 9. *pax simulata*, a false display of behaviour preceding a crime.

Marulić constructed his typology of peace on distinction and not on hierarchy as Augustine had endorsed in his *De civitate Dei*. Having made a clear distinction between public and private peace, Marulić pointed to the difference between the agreement among the states and harmony among the people. He founded the distinction between God's and secular peace on the differentiation between love and tolerance. However, Marulić's typology of peace can be arranged hierarchically so as to enable comparison with Augustine's peace classification. It then becomes quite apparent that Augustine's term *pax hominum* in the meaning »ordered concord« (*ordinata concordia*) corresponds to the threefold structure in Marulić's typology: stage one is *pax mundana* based on tolerance; stage two is *pax privata* based on none other than concord and thus coincides with Augustine's notion of *pax hominum*; stage three is *pax Dei*, peace among men based on same religion and mutual love.

In *Evangelistarium* Marulić presented himself as a theorist of war. With an aim to interpret the notions *pax bona* and *pax mala*, he came forward with the terms *bellum*

iustum and *bellum bonum*. From Cicero, Augustine, and Nicolaus of Lyra he drew knowledge on *bellum iustum*, while Thucydides most likely inspired him with the notion *bellum bonum*.

The epistle Marulić dedicated to Pope Hadrian VI in 1522 comprises a variation on his doctrine on peace. In order to describe the intentions of the Ottoman invader occasioned by the peace agreement with Venice, in addition to applying the notion »simulated peace« (*pax simulata*) from his typology of peace, he also introduced a term »provisional peace« (*pax adumbrata*). His typology further provided him with the notion »God's peace« (*pax Dei*), the content of which was to appeal to the Christian sovereigns for peace, to be confirmed and regulated by a peace accord. He suggested Pope a defensive war in which the Christian alliance would drive back the Ottoman offensive. In perspective of the right to self-defence, he advocated active support to the attacked ally in the following order: weapons, financial support, other provisions. He denounced »spectators of manslaughter«. In the ethical layer of the epistle to Pope Hadrian VI Marulić employed the notions of simulated and God's peace without actually using his own terms, having thus clearly formulated the ethical principles of peace and defensive war.